Studya bibliograficzne nad literaturą litewską.

II.

BIBLIOGRAFIA LITEWSKA

od 1547 do 1701 r.

PRZEDSTAWIŁ

MAURYCY STANKIEWICZ.

KRAKÓW.
KSIĘGARNIA G. GEBETHNERA I SPÓŁKI.
1889.

Studya bibliograficzne nad literaturą litewską.

II.

BIBLIOGRAFIA LITEWSKA

od 1547 do 1701 r.

Przedstawił

MAURYCY STANKIEWICZ.

KRAKÓW.
Księgarnia G. Gebethnera i Spółki.
1889.

NAKŁADEM AUTORA.

DRUKIEM WŁ. L. ANCZYCA I SPÓŁKI,
pod zarządem Jana Gadowskiego,
W KRAKOWIE.

Nie mamy dotychczas dziełka, które choćby tylko w grubych rysach przedstawiało dzieje piśmiennictwa litewskiego. Zebrany niżej pokaźny na pozór szereg źródeł, dotyczących bezpośrednio lub okolicznościowo tego przedmiotu, zawiera materyał bardzo skąpy; z wyjątkiem cennych pism Ostermeyera, Rhesy, Karłowicza i Woltera, nie znajdujemy żadnej pracy, poświęconej wyłącznie dziejom literatury litewskiej. Porozrzucane tu i owdzie wzmianki bądź o książce litewskiej, bądź o jej autorze, są tylko traktowane mimochodem; prawie zawsze czy to tytuł podany, czy choćby jeden wyraz litewski zacytowany, tak strasznie są przekręcone, że domyślić się nawet trudno, o co tu rzecz chodzi. Korzystanie ze źródeł takich jest prawie niemożebne, a w sprawdzeniu bałamuctw zachodzi trudność niemała, bo o książkę litewską dziś trudno, każdy druk litewski, nowszy czy dawniejszy, jest dziś rzadkością. Księgozbiory nasze albo bardzo mało, albo zgoła nic litewskiego nie posiadają, i wogóle mało na druki te zwracają uwagi.

A przecież piśmiennictwo litewskie ma swoję przeszłość. Od roku 1547, t. j. od ukazania się pierwszej książki litewskiej, liczba druków nam znanych w tym języku, przekroczyła już z górą tysiąc; liczba ta w stosunku do innych piśmiennictw zapewne jest bardzo maluczką, ale wobec rozmaitych okoliczności, prawie nigdy nie sprzyjających rozwojowi wy-

dawniczemu Litwinów, zawsze coś znaczy, a przynajmniej wcale nie powinna zasługiwać na lekceważenie.

Wydany przed trzema blisko laty zeszyt pierwszy moich „Studyów bibliograficznych nad literaturą litewską", nadspodziewanie prędko wydał rezultaty bardzo pomyślne, bo oto Biblia londyńska z r. 1663, prawdziwy biały kruk litewski, wynalezioną została w Petersburgu. Zeszyt niniejszy, zawierający Bibliografią wieków XVI i XVII, wydaję w nadziei, że będzie on bodźcem do zwrócenia uwagi na dawniejsze druki litewskie, że nie jeden nieznany nam wcale druk wyjdzie z ukrycia i że posiadacze ich nadsyłaniem uzupełnień lub sprostowań, przyczynią się do tem szybszego zebrania materyałów do dziejów piśmiennictwa litewskiego. W ciągu dalszym zamierzam ogłosić drukiem, oprócz Bibliografii XVIII stulecia, osobną monografią o Biblii, osobną o Śpiewnikach, wreszcie rozprawkę o Stanisławie Rapagellanie, pierwszym profesorze uniwersytetu królewieckiego, tłómaczu pieśni polskich i niemieckich na język litewski, zmarłym 1545 r. Chociaż materyały, gromadzone przeze mnie, rosną pomału, liczę jednak na pomoc prawdziwych miłośników literatury litewskiej i proszę ich najuprzejmiej, aby dla dobra przedmiotu swoje uwagi, wskazówki i dopełnienia raczyli nadsyłać pod moim adresem (Kraków, ul. Sławkowska, 20).

Bibliografią niniejszą uszeregowałem w porządek chronologiczny; nie poprzestałem na podaniu samego tylko tytułu, ale starałem się, o ile to dziś było możebne, podać krótką wiadomość o autorze, tłómaczu lub wydawcy, przedstawić treść nie jednej książki z zacytowaniem wyjątków krótkich z textu w celu pokazania właściwości języka. Wyliczyłem ogółem 59 druków, z których na Litwę pruską, od r. 1547—1701, przypada 24; wszystkie protestanckie, drukowane w Królewcu wyłącznie. Litwa zaś polska w krótszym czasie, bo od r. 1595—1690, wydała 35 książek, z tych 27 katolickich, drukowanych w Wil-

nie, i 8 kalwińskich, odbijanych w Wilnie, Kiejdanach i Londynie.

Poczet książek litewskich rozpocząłem od książeczki Mosvidiusa z r. 1547, uważając ją stanowczo za pierwszy druk litewski. Wprawdzie Narbutt (Dzieje nar. lit. IX, 287) zapewnia, że widział „agendkę czyli książeczkę podręczną dla kapłanów, p. t. Wyprawa duszy na tamten świat, w językach polskim, łacińskim, litewskim i niemieckim, in 8vo min., str. około 200, końca brakowało, drukowaną w Wilnie 1533, in typographia Andreae Lescicii, sumptibus S. E. D. D. L. Ordin., druk łaciński zwyczajny, w innych językach gocki, zupełnie do krakowskiego podobny“, rok jednak wydania uważam za błędnie podany. Prawdopodobnie był to druk z r. clɔ.lɔ.xcx.III (1603); Narbutt liczbę rzymską odcyfrował mylnie, ztąd powstała pomyłka, cofająca wydanie książki o lat siedmdziesiąt. Z notaty Narbutta widać nadto, że książka ta nietylko nie miała końca, ale brakowało jej nawet tytułu; szczegóły zaś podane przez niego, muszą być przekręcone z przedmowy. Andrzeja Leszczyńskiego, wojewodę brzesko-kujawskiego 1586—1606, protektora kalwinów, który młodzież tego wyznania wysyłał swoim kosztem za granicę i dawał pieniądze na wydawnictwa kalwińskie (Łukaszewicz, Wiadomość o dysydentach w Poznaniu, str. 190—193), którego Niesiecki (VI, 70) nazywa „literarum et literatorum patronus ac fautor“, zrobił Narbutt drukarzem wileńskim i każe mu drukować nietylko ową „Wyprawę duszy na tamten świat“ 1533, ale i dzieło Lorichiusa „Księgi o wychowaniu“ także w Wilnie 1553 in 4to, chociaż wyszło ono, jak dobrze wiadomo, w Krakowie u dziedziców Marka Szarfenbergera 1558, in folio. Bałamuctwa Narbutta powtórzył Kraszewski (Wilno, IV, str. 116), pomnażając je nowymi pomyłkami, a za nim poszli późniejsi bibliografowie. Drukarz Andreas Lescicius, Lecsicius czy Leczycki nigdy nie exystował, należy go zatem ze spisów drukarzy wykreślić raz na zawsze.

Na wstępie podałem „Przegląd źródeł ważniejszych do dziejów literatury litewskiej“, polskich, litewskich, rosyjskich i niemieckich, w końcu zaś index ogólny osób i miejscowości.

Winienem jeszcze usprawiedliwić się względem druku mej Bibliografii. Druk jej nie wypadł tak, jak pragnąłem, mianowicie tytuły dzieł powinny być odbite innem pismem dla odróżnienia ich od textu objaśniającego, „aleby też potrzeba do nich nowego i osobliwego druku i kosztu, któregom ja teraz nie mógł mieć“ (Szyrwid). Od oficyny zaś, w której ta praca wychodzi, nie mogłem wymagać tego tembardziej, że już i tak umyślnie zaopatrzyć się musiała w znaki litewskie z jednego pisma (garmondu).

Wiele podanych w pracy tej szczegółów zawdzięczam życzliwości osób, które mi swej pomocy nie odmówiły i robiły ułatwienia w żmudnych poszukiwaniach, tak po zbiorach prywatnych, jakoteż w bibliotekach publicznych. Odstępuję może od przyjętego zwyczaju, ale nie wymieniam drogich dla mnie nazwisk, zachowując wdzięczność prawdziwą za doznaną z ich strony uprzejmość.

PRZEGLĄD ŹRÓDEŁ WAŻNIEJSZYCH

DO DZIEJÓW LITERATURY LITEWSKIEJ.

Węgierski Andrzej. (Adrianus Regenvolscius). Systema historico-chronologicum. Trajecti, 1652, w 4ce.

Na str. 149 podaje wiadomość o dwóch najdawniejszych drukach litewskich ewangelickich, o katechizmie polsko-litewskim, bez oznaczenia roku, zapewne z 1598, oraz o Postyli, wydanej w r. 1600, o której mówi, że jest tłómaczeniem Postyli Mikołaja Reja.

Rostowski Stanisław. Litvanicarum Societatis Jesu historiarum provincialium pars prima. Vilnae, 1768, fol.

W dziele tem pomiędzy ciekawymi i ważnymi szczegółami do dziejów kościoła na Litwie, znajdujemy życiorysy dwóch Jezuitów, Konstantego Szyrwida † 1631 i Jana Jachnowicza † 1668, z wyliczeniem pism ich w języku litewskim.

Niezabitowski Kajetan. Surinkimas wysokiu rasztu lietuwiszku, żemaytyszku yr prusyszkay-lietuwiszku, teypogi kitu rasztiniku duodańcziu żyne apey tą lieżuwi (kurius tiktay żynoty, regiety, yr anus skaytity galejau) nu senoves łayka lig pat szioley,

yszspaustu, pagal skayczes metu diel żynios wysu, suraszitas. Wilno, 1824.

Na ostatnich czterech stronicach elementarza: Naujas moksłas skaytima diel mażu wayku.

Niezabitowski Kajetan. Wiadomość o literaturze litewsko-żmudzkiej, czyli zbiór rozmaitych dzieł litewsko-żmudzkich i prusko-litewskich (o których tylko dowiedzieć się można było) od najdawniejszych czasów, aż dotąd, już w druku, już też w rękopisie będących, z dołączeniem niektórych autorów, dających wiadomość naukową o tym języku, porządkiem chronologicznym zebrana. Dziennik wileński, 1824, tom I, str. 381—388 i 513—516; tom II, str. 112 i 231—232.

Pierwsze zestawienie obejmuje poczet 60 dzieł litewskich, począwszy od r. 1547, aż do 1824, drugie jest powtórzeniem pierwszego z objaśnieniami polskimi, nieco rozszerzonę. Tytuły podane są niedokładnie lub nawet błędnie, bez oznaczenia miejsca wydania, formatu i liczby stronic. Jestto pierwsza próba systematycznej bibliografii litewskiej.

Kraszewski J. I. Wilno od początku jego, do r. 1750, 4 tomy. Wilno, 1840—42.

Na str. 115—365, tomu 4-go: Bibliografia wileńska do r. 1799. Znajdują się tu także tytuły dzieł litewskich, wydanych w Wilnie, ale brane z drugiej ręki i oszpecone mnóstwem błędów i bałamuctw.

Jocher Adam. Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce, 3 tomy. Wilno, 1840—1857.

W tomie 2-gim i 3-cim znajdujemy wiadomość o kilkunastu drukach wileńskich, trzech kiejdańskich z r. 1653, Biblii londyńskiej z 1663, oraz kilku ważniejszych królewieckich. Texty litewskie są strasznie przekręcane, nagromadzonych jest jednak sporo szczegółów ważnych.

Łukaszewicz Józef. Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie, 2 tomy. Poznań, 1842—1843.

Podaje nie obfite, ale bardzo ważne z aktów synodalnych szczegóły, dotyczące książek litewskich kalwińskich,

a mianowicie do Postyli 1600, Biblii londyńskiej 1663 i Katechizmu 1681.

Jucewicz Ludwik. (Ludwik z Pokiewia). Litwa pod względem starożytnych zabytków, obyczajów i zwyczajów. Wilno, 1846.

Na str 1—16: Kilka słów o języku i literaturze litewskiej. Rzecz bez wartości. Jucewicz w r. 1841 zamierzał wydać: Wiadomości biograficzne i literackie o uczonych Żmudzinach, wydawnictwo to jednak nie przyszło do skutku: trzy luźne biografie z tej pracy wydrukował w Piśmiennictwie krajowem Skimborowicza (Warszawa 1842), a mianowicie Konstantego Szyrwida, Dyonizego Paszkiewicza i Antoniego Drozdowskiego.

Baliński i Lipiński. Starożytna Polska, tom 3-ci. Warszawa, 1846.

Na str. 500—509 Michał Baliński przedstawił obraz pobieżny dziejów literatury litewskiej. Powtarza przeważnie za Jucewiczem.

Wołonczewski Maciej biskup. Żemajtiu wiskupiste, I ir II dalis. Wilniuj, 1848, str. VI, 337 i 274.

Na str. 66—78 tomu 2-go, w rozdziale 3-cim, zatytułowanym Mokiti lietas wiraj, mówi o następujących pisarzach litewskich: Mikołaju Daukszy, Franciszku Szrubowskim, Konstantym Szyrwidzie, Mikołaju Olszewskim, Jerzym Pabrieży, Szymonie Grossie, Józefie Rupejce i Antonim Sawickim. Wogóle w znakomitem zkądinąd dziele materyału do dziejów piśmiennictwa litewskiego niewiele.

Brown Józef. Biblioteka pisarzów asystencyi polskiej Towarzystwa Jezusowego, przełożył z łacińskiego ks. Wł. Kiejnowski. Poznań, 1862.

Z Jezuitów, którzy drukowali swoje prace w języku litewskim, znajdujemy tu tylko Szyrwida i Jachnowicza; treściwe ich życiorysy oraz wyliczenie wszystkich ich dzieł. Należy jednak sprostować błędną jego wiadomość o Janie Ambrożym Weltherze, którego zaliczył do piszących po litewsku, powołując się na rękopis rzymski, Bibliotheca scriptorum Soc. J. 1676. Welther nie pisał wcale po litewsku, lecz po łotewsku (Cf. Rostowski, 458).

Potocki Leon. Pamiętniki pana Kamertona, część 3-cia. Poznań, 1869.

Osobny rozdział na str. 165—242: Rzut oka na literaturę litewsko-żmudzką. Jestto lepianka z prac Niezabitowskiego i Jucewicza, pomnożona licznymi błędami nowymi.

Karłowicz Jan dr. O języku litewskim. Rozprawy wydziału filologicznego Akademii umiejętności, tom II-gi. Kraków, 1875, str. 135—376.

Na str. 333—362: Próba bibliografii litewskiej, obejmująca 208 tytułów dzieł drukowanych, oraz 15 rękopisów. Rozdział I i II samej rozprawy zawiera roztrząsania prac dawniejszych o języku litewskim: Bohusza, Siestrzencewicza, Kossakowskiego, Narbutta, Jaroszewicza, Jucewicza, Kraszewskiego, Akielewicza, Kosarzewskiego (K. A. K); oraz cudzoziemców: Dobrowskiego, Thunmanna, Szafarzyka, Boppa, Grimma, Müllera, Benfeya i Schleichera. Jestto najcenniejsza rozprawa o języku i literaturze litewskiej ze wszystkich ogłoszonych po polsku, powinna jednak być wydrukowana powtórnie z poprawieniem mnóstwa błędów drukarskich.

Koepen Piotr. O proischożdienii, jazykie i literaturje litowskich narodow. Petersburg, 1827, w 4-ce, str. 105.

Toż samo w przekładzie polskim: O początku, języku i literaturze narodów litewskich, tłómaczył Leon Rogalski. Dziennik wileński, 1828, t. V, str. 5—50, 195—222, 249—264 i 427—443.

Toż samo w przekładzie niemieckim: Ueber den Ursprung, die Sprache und Litteratur der lithauischen Völkerschaften, übersetzt von P. Schrötter und mit Anmerkungen von C. E. Napiersky. Magazin d. lettischen litter. Gesellschaft. Mitawa, 1829, I Bd., 3 Stück, str. 1—112.

Rzecz cała jest opracowana gruntownie i z wyczerpaniem wszystkich źródeł. W obszernym wstępie rozbiera badania poprzedników, odnoszące się do pochodzenia, rozsiedlenia się i wzajemnego stosunku języków litewskich; podaje

dalej osobno dzieje literatury trzech głównych dyalektów, łotewskiego, prusko- i polsko-litewskiego, czyli właściwego litewskiego i żmudzkiego. Rogalski przekład swój pomnożył sporym dodatkiem bibliograficznym dzieł, których Koeppen nie miał pod ręką.

Mikucki Stanisław. Otczety wtoromu otdielieniu impieratorskoj Akadiemii nauk o fiłołogiczeskom putieszestwii po zapadnym krajam Rossii, 4 tietradi. Petersburg, 1855—1856, str. 27, 39, 42 i 63.

Jestto sprawozdanie z podróży naukowej, odbytej po Litwie w r. 1853, w celu studyów nad językiem litewskim. Przy zbieraniu materyałów gramatycznych i lexykograficznych, posługiwał się następującymi dawnymi drukami, o których szerzej wspomina: Postyla Daukszy 1599, Kazania Szyrwida 1629, trzy druki kiejdańskie 1653, oraz Biblia londyńska 1663, nadto przeglądał rękopis Słownika litewskiego ks. Sutkiewicza, Dominikanina, będącego własnością biskupa Wołonczewskiego.

Wolter Edward. Litowskij katiechizis N. Daukszy po izdaniju 1595, wnow' pierepieczatannyj i snabżennyj objasnienijami. Petersburg, 1886, str. VII, 86 i 191.

Przedruk dosłowny samego katechizmu poprzedził wydawca wstępem, w którym rozebrał z wielką erudycyą wszystkie dotychczasowe prace nad językiem litewskim, oraz dołączył słownik doskonały. Obszerny rozdział p. t. „Materyały do historyi języka litewskiego", składa się z osobnych rozpraw. 1. O języku piśmiennictwa litewskiego, mowa tu o Daukszy, Szyrwidzie, Wołonczewskim i Dowkoncie; 2. Narzecza bałtyckie do wieku XVI-go; 3. Gwary litewskie w Rosyi zachodniej; 4. O pisowni. W końcu książki podane są liczne wzory gwar litewskich.

Wolter Edward. Ob etnograficzeskoj pojezdkie po Litwie i Żmudi lietom 1887 goda. Petersburg, 1887, str. 163 i 1 tabl.

Część I tego dzieła zawiera sprawozdanie ogólne z wycieczki, część II rozprawę o starożytnościach litewskich, część III jest dla nas najważniejszą, ponieważ podaje materyały do dziejów piśmiennictwa litewskiego. Dauksza oceniony jest sumiennie i wyczerpująco, Postyla jego z r. 1599, której exemplarz pan W. miał bez tytułu, opisana jest do-

kładnie z przedrukowaniem licznych textów. Następuje dalej sprawozdanie o Biblii londyńskiej z r. 1663, niedawno odnalezionej w Petersburgu. Do zebranych przez nas wiadomości o niej, pan W. nie mógł nic więcej dodać, ale zato podał aż 28 stron textu litewskiego w wiernym przedruku. Dalej idzie przedruk wiersza Pabudka z książki p. t. Żiwatas Pona yr Diewa musu Jezusa Christusa, wydanej w Supraślu 1753. Wreszcie paralela Szymona Dowkonta z biskupem Wołonczewskim, która ma znaczenie więcej polityczne niż naukowe.

Colbe Georg. Episcopo-Presbyterologia Prussico-Regiomontana ab a. 1520 ad a. 1656. Regiomonti, 1657, w 4-ce.

Na str. 89 i 90 wylicza ośmiu pastorów litewskich przy zborze królewieckim z podaniem kilku dat, dotyczących Willenta, Bretkuna, Sengstocka i Rhesy.

Hartknoch Christoph. Alt- und neues Preussen oder preussischer Historien zwei Theile. Frankfurt, 1684, fol.

W rozmaitych miejscach mówi o najdawniejszych zabytkach języka litewskiego.

Hartknoch Christoph. Preussische Kirchen-Historie. Frankfurt, 1686, w 4-ce.

Na str. 291—296 podał obszerną wiadomość o Stanisławie Rapagellanie, pierwszym profesorze uniwersytetu królewieckiego † 1545; oraz na str. 490 o przekładzie Biblii Jana Bretkuna.

Quandt J. J. Przedmowa do Biblii, wydanej w Królewcu 1735.

Wyłożył treściwie historyą Biblii litewskiej aż do r. 1735. W przypiskach podaje szczegóły dotyczące Mosvidiusa, Willenta, Bretkuna i innych.

Lepner Theodor. Der preusche Littauer. Danzig, 1744.

Podał pobieżną wiadomość o piśmiennictwie prusko-litewskiem, pomiędzy drukami wymienił nieznany nam wcale Katechizm, wydany w r. 1670 w trzech językach, litewskim, polskim i niemieckim.

Arnoldt D. H. Historie der Königsberger Universität, 2 Bände. Königsberg, 1746.

Zawiera ważny materyał biograficzny; dokumenty o założeniu Seminaryum litewskiego przy uniwersytecie w Królewcu przez króla Fryderyka Wilhelma.

Quandt J. J. Przedmowa do Śpiewnika (Giesmjû-Knygos), wydanego w Królewcu 1751.

W krótkości napisał dzieje śpiewników dawniej wydanych, Śpiewnika Behrendta wyliczył aż sześć wydań od r. 1732—1748.

Pastenaci Friedrich. Kurzgefasste historische Nachrichten von allen im Königreich Preussen befindlichen Kirchen und Predigern, I. Königsberg, 1757, w 4-ce.

Książka bardzo dziś rzadka, dostać jej nie mogłem. Arnoldt, Ostermeyer i Rhesa często się na nią powołują, odsyłając po szczegóły biograficzne.

Arnoldt D. H. Kurzgefasste Kirchengeschichte des Königreichs Preussen. Königsberg, 1769.

Na str. 311—312 zawiera wiadomość o Śpiewniku i Postylli Bretkuna; na str. 713—715: o wydaniach Nowego testamentu 1701 i 1727, o dwóch wydaniach całej Biblii 1735 i 1755, o śpiewnikach Kleina i Quandta, oraz następującą wiadomość, którą przytaczam dosłownie: „so sind auch folgende Schriften: des ältern D. von Sandens Formula cathechisandi 1701, Hübners Biblische Historien 1742, Langhausens Kinder-Postill 1750, und das Hallische Schatzkästlein 1751, in littauischer Sprache herausgekommen“. Na str. 707—709: Historya założenia Seminaryum litewskiego przy uniwersytecie w Królewcu.

Arnoldt D. H. Kurzgefasste Nachrichten von allen seit der Reformation an den Lutherischen Kirchen in Ostpreussen gestandenen Predigern. Königsberg, 1777, w 4-ce.

Obejmuje krótkie biografie wszystkich pastorów Prus wschodnich, a więc i wszystkich litewskich. Obfite i ważne źródło pod względem biograficznym.

Ostermeyer Gottfried. Neue littauische Gram-

matik. Königsberg. 1791, w 8-ce małej. str. XXIV, 194 i 6 nl.

We wstępie wiadomość o gramatykach Szyrwida, 1630, którą przypisuje Jachnowiczowi, Kleina 1653 i 1654, Schultza 1673, Haacka 1730 i Ruhiga 1747.

Pisanski G. S. Entwurf einer preussischen Literärgeschichte. Königsberg, 1791, w 4-ce. (Drugie wydanie, tamże, 1886, w 8-ce).

Uwzględnia także i literaturę litewską, chociaż bardzo pobieżnie. Nowych materyałów żadnych nie ma.

Ostermeyer Gottfried. Erste littauische Liedergeschichte. Königsberg, 1793, w 8-ce małej, str. XIV i 306.

Jedno z najważniejszych źródeł do dziejów piśmiennictwa litewskiego. Począwszy od maleńkiego Śpiewnika Mosvidiusa 1547, kolejno ocenione są obszernie wszystkie następne Śpiewniki, a więc Bretkuna 1589, Sengstocka 1612, Kleina wydanie pierwsze 1666, tegoż drugie wydanie, sporządzone przez Richoviusa 1689, i trzecie 1705; Behrendta Śpiewnik kilkakrotnie przedrukowywany od r. 1732—1776; Glasera w trzech wydaniach 1736, 1738 i 1740; wreszcie samego Ostermeyera, wydany w r. 1781. Mamy dalej biografie 47 autorów pieśni kościelnych litewskich z wyliczeniem innych prac tychże. W końcu książki dwa dodatki 1. O Śpiewniku, wydanym w Kiejdanach 1653: 2. zawiera Słowniczek przestarzałych wyrazów, znajdujących się w omawianych Śpiewnikach.

Rhesa Ludwig. Geschichte der littauischen Bibel. Königsberg, 1816, str. VIII i 60.

Książeczka niewielka, ale tej samej wagi co i poprzednia; opracowana jest treściwie, lecz z wielką skrupulatnością. Wiadomość szczegółowa o Biblii Bretkuna, pozostającej do dnia dzisiejszego w rękopisie, poprzedza historya wszystkich wydań Pisma św. z XVIII w. Omówione są tu wydania Nowego testamentu z 1701 i 1727, oraz całej Biblii z 1735 i 1755. Prócz tego spotykamy częste wzmianki o innych drukach litewskich.

Adelung J. Chr. Mithridates. Berlin. 1819.

W drugiej części na str. 696—723: Germanisch-Slavischer oder Lettischer Sprachstamm. Omawiając narzecze

prusko-litewskie i żmudzkie, wylicza kilkanaście druków litewskich.

Rhesa Ludwig. Kurzgefasste Nachrichten von allen seit 1775 an den evangelischen Kirchen in Ostpreussen angestellten Predigern. Königsberg, 1834, w 4-ce.

Jestto dalszy ciąg Presbyterologii Arnoldta, wydanej w r. 1777.

Schleicher August. Briefe über die Erfolge einer wissenschaftlichen Reise nach Litauen. Wien, 1852, str. 36.

Schleicher August. Lituanica. Wien, 1853, str. 83.

Są to sprawozdania z podróży, odbytej po Litwie pruskiej. Wspomina o niektórych dawnych drukach, obszerniej mówi o książce Mosvidiusa 1547, oraz o Słowniku niemiecko-litewskim i litewsko-niemieckim Jakuba Brodowskiego, pozostającym w rękopisie w tajnem Archiwum w Królewcu.

Kurschat Fr. Zur Geschichte der littauischen Bibel. Evangelisches Gemeindeblatt, Königsberg, 1864, nr. 33—36.

Służy za dopełnienie dziełka Rhesy. Szczegółowo opowiada dzieje wydania Biblii 1816 i 1824.

Geitler Leopold. Litauische Studien, Auswahl aus den ältesten Denkmälern. Prag, 1875, str. 123.

Podaje krótkie wyjątki z Mosvidiusa, Bretkuna, Daukszy, Szyrwida z objaśnieniami treściwymi.

Bezzenberger Adalbert. Beiträge zur Geschichte der littauischen Sprache. Göttingen. 1877, str. XXXVII i 356.

Do studyów gramatykalnych miał pod ręką 26 dawnych druków litewskich, które we wstępie wyszczególnił i opisał.

Bezzenberger Adalbert. Littauische und lettische Drucke des 16 und 17 Jahrhunderts, Heft I, II, III, IV. Göttingen 1874—1885.

Przedruki dosłowne z obszernymi wstępami: I. Mosvidiusa Catechismusa 1547. II. Forma chrikstima 1559. III. Willenta Enchiridion i Ewangelie, wydał Bechtel. IV. Szyrwida Kazania, wydał Garbe.

Auszra, laikrasztis iszleidżiamas Lietuvos myletoju. Tilżeje, 1883—1886. Wyszło 39 miesięcznych zeszytów.

Zawiera oprócz mnóstwa artykułów w sprawach bieżących, kilkanaście biografij, oraz sporo informacyj bibliograficznych.

Mitteilungen der littauischen litterarischen Gesellschaft, 2 tomy. Heidelberg, 1883—1887.

Organ Towarzystwa litewskiego, założonego w Tylży w październiku 1879 r., obejmuje dużo ważnych dla nas artykułów, szczególniej Bezzenbergera, Jacoby'ego, Koncewicza i Hoffheinza.

1547.

Catechismusa Prasty Szadei, Makslas skaitima raschta yr giesmes del krikscziaņistes bei del berneliu iaunu nauiey sugulditas. Karaliauczui, VIII dena Meneses Sausia Metu uszgimima Diewa MDXLVII, w 16ce, str. 79 nl.

Na końcu książki: Ischbruktas (sic!) Karaliauczui per Jana Weinreicha metusu ijr dienagi, kaip ant pradzias knigieliu ijra.

Druk gocki. Na odwrotnej stronie tytułu czterowiersz łaciński: Ad Magnum Ducatum Lituaniae. Na pięciu następnych stronicach przedmowa łacińska: Pastoribus et ministris ecclesiarum in Lituania gratiam et pacem. Na dalszych pięciu stronicach długi poemat litewski, w którym książka sama od siebie przemawia do Litwinów i Żmudzinów, p. t. Knigieles paczias byla Letuuinikump jr Szemaicziump. Od str. 13: elementarz, katechizm i śpiewnik.

Elementarz przedstawiony jest na czterech stronicach (13—16). Pierwsza strona podaje alfabet litewski a właściwie łaciński, liter wielkich (didzas) jest 23, małych (maszas) 25, pomiędzy którymi znaj-

dują się f i h; dalej następuje podział na 6 samogłosek (balsines): a, e, i, o, u, y; 5 dwugłosek (duibalsines): oe, oe, au, eu, ei; 16 spółgłosek (sąbalsines) z opuszczeniem h. Trzy strony obejmują sylabizowanie.

Katechizm stanowi drugą część dziełka (str. 17—39) i składa się z pięciu rozdziałów. Rozdział I (pirma dalis): Zakans alba deschimtis Dewa prisakimu (dziesięć przykazań bożych); II (antra): Dwilika straipscziu weras kriksczianiu, kurę wadinam credo (Wierzę w Boga); III (treczia): Malda pana, alba praschimas, kurę wadinam pateriu (Ojcze nasz); IV (kietwirta): Swetastis alba sacramentai baszniczias, tatai esti kriksstas schwętassis, kunas ir kragis pana musu Jesu Christusa (o sakramentach chrztu i ołtarza); V (pęnkta dalis catechisma): Ape istatima vredu, tatai esti ape giwenima kaszna szmagaus, kaip tur giwęnti sawa stany pagal Dewa walias (o spełnianiu obowiązków t. j. jak żyć powinien każdy człowiek).

Resztę książeczki (str. 40—79) wypełnia śpiewnik, złożony z jedenastu pieśni. Przy pieśni pierwszej, zaczynającej się od słów:

> Tas est Diewa prisakimas,
> Greku musu pazinimas,

dodano, że śpiewa się na nutę starej pieśni polskiej, „O anno pany sslachetna spokolenia etc.“ Druga pieśń o czterech sześciowierszowych zwrotkach, z których pierwsza tak brzmi:

> Papraschaim schwentases dwases,
> jeib butumbim tikras wieras kaip

ant ta vsz gul, jeib butu,
Pans Diews, prieg ta cziesa,
kada skirsis nog kuna
duscha: taip Diewe mums dok,

jest tłómaczeniem z polskiego, dodano jak i przy poprzedniej, że się śpiewa na nutę starej polskiej pieśni, „Po prosmi swietego ducha“. Dalej następują: Veni creator spiritus o dziewięciu zwrotkach czterowierszowych, oto jej początek:

Schwenta dwase, musump ateik,
duschas nu musu atląkijk,
malane tawa papildik,
mus greschnus tu iszgildik.

Thiewe musu dąngui ęsis (Ojcze nasz); Litania nauieij suguldita: O Diewe, kurss dąngui essi; Liaiupsink duscha mana pana, jest psalm CII podług vulgaty; Susimilk ant musu Diewe, psalm L także wedle vulgaty; Mes tikim ijg wenagi Diewa, przekład pieśni niemieckiej, „Wyr gleuben all an einen Got“; dziewiąta z rzędu, Giesme ape berneli Jesu, pieśń o dzieciątku Jezus, tak się rozpoczyna:

Bernelis gime mumus ischgi
pannas czistas,
kaip rasże ir lelija, stebisi
wisas swetas.
Bernelis esti
diwnas, esti tikras Diewas,
esti żmogaus pilnas, deiwi-
steie amszinas, szmagisteie
zmertelnas, panas Jesus Christus.

Dziesiąta, Giesme ape swetasti alba sacramenta altariaus, jest tłómaczeniem z niemieckiej pieśni „Jesus

Christus vnser heyland"; ostatnia jest przełożona z hymnu łacińskiego, Christe, qui lux es et dies [1]).

Schleicher (Lituanica, str. 14) utrzymuje, iż dziełko to napisane jest w narzeczu kłajpedzkiem, które należy do grupy żmudzkiej, inaczej północnej, albo niższo-litewskiej. Z jedynego exemplarza, zachowanego w Bibliotece uniwers. w Królewcu, Bezzenberger dał przedruk dosłowny ze wstępem krytycznym w swoich Litauische Drucke des 16. Jahrh. (Göttingen, 1874).

Pisownia jest niestała. Zamiast o mamy przeważnie a — iag i iog, szodzia obok szadei; ų, į nigdzie nie spotykamy, zamiast tych dźwięków nosowych mamy un, in, albo też u, i — ig, ing, igi, ijgi, ingi; zamiast ů znajdujemy o i u — vargusu, visosu daiktosu; dwugłoskę ae napotykamy tylko dwa razy — praeteliszkas, ssaed; zamiast k widzimy c — ractus, nactes; cz i czi naprzemian — treczia, treczas; sz naprzemian z sch, ss, s — schitu, isch, prassiti, dussas, wespatis, kriksczianiu, szalais.

Autorem tego pierwszego druku litewskiego jest Marcin Mosvidius. Ojciec jego nazywał się Mażwyds, syn zaś wedle ówczesnego zwyczaju, jako człowiek uczony, przemienił nazwisko na modłę łacińską. Był

---

[1]) Ostermeyer (Erste litauische Liedergeschichte, str. 15) utrzymuje, że w śpiewniku Mosvidiusa znajduje się przekład starego hymnu łacińskiego Patris sapientia, dokonany przez Stanisława Rapagellana, pierwszego profesora teologii w Uniwersytecie królewieckim († 1545); za nim tożsamo powtarza J. K. Sembrzycki (Przegląd literatury Mazurów i Szlązaków. Nawsi, 1888, str. 83), tymczasem podobnej pieśni wcale tutaj nie ma.

jednym z ośmiu stypendystów litewskich, dla których Albrecht brandenburski w niedawno założonym uniwersytecie w Królewcu utworzył osobny alumnat litewski na koszt własny. Po skończeniu studyów d. 5 kwietnia 1548 r. otrzymał stopień bakałarza filozofii. Była to pierwsza promocya na wydziale filozoficznym, ośmiu kandydatów Litwinów otrzymało taki stopień, Mosvidius zajmuje między nimi szóste miejsce. W r. 1549 mianowany proboszczem w Ragnecie, w r. 1561 podniesiony został do godności archidyakona, umarł tamże 1562 roku.

1559.

Forma Chrikstima kaip Baszniczas istatimae Hertzikistes Prusu ir kitosu żemesu laikoma ira. Drukawot Karalauczui per Jona Daubmana metu Christaus MDLIX, w 16ce, str. 42.

Druk gocki. Jedyny znany exemplarz posiada Biblioteka uniwers. w Królewcu, oprawiony razem z katechizmem Mosvidiusa. Przedruk dosłowny podał Bezzenberger w zeszycie 2gim swych Litauische Drucke des 16. Jahrh. (Göttingen, 1875), gdzie we wstępie obszernym wykazał wszystkie różnice językowe z poprzednim drukiem. Pisownia jest już jednostajniejsza. O autorze nic nie wiemy.

Na końcu tego formularza chrztu znajduje się pieśń, Giesme duchawna ape musu s. chrikschta, suguldita nůg D. Mart. Luthera, o 72 wierszach, z których 9 pierwszych t. j. zwrotkę całą podajemy:

Christus Jordanop ateiha,
priëme chrikschta nůg Jana,
kaip io tewas noreiha,
pildidams sawa vreda;
tę mums chrikschta pastiprina
ant ghreku apmasgoghima
ir smertis paskandinima
krauihu ir szaisdomis sawa,
dudams mums nauihe giwata.

1579.

Enchiridion Catechismas maszas, dael paspalitu Plebonu ir Koznadiju Wokischku lieszuwiu paraschits per Daktara Martina Luthera. O isch Wokischka lieszuwia ant Lietuwischka pilnai ir wiernai perguldītas, per Baltramieju Willentha Plebona Karalauczuie ant Schteindama. Ischpaustas Karalauczui per Jurgi Osterbergera, Metu Diewa MDLXXIX, w 4ce, str. 2 nl. i 80.

Druk gocki. Exemplarz uszkodzony posiada Biblioteka uniwers. w Królewcu (pod Cb. 176). Przedruk dosłowny z zaznaczeniem różnic wydania z r. 1612 podał Fritz Bechtel w zeszycie 3cim Bezzenbergera Litauische Drucke des 16. Jahrh. (Göttingen, 1882), poprzedziwszy wstępem obszernym.

Na str. 1—10: Prakalbeghimas D. Mart. Luth.; dalej idzie katechizm na podstawie wykładu pacierza, str. 11—44; następnie zaś Wenczawoghima Knigeles delei paspalitu Plebonu (książeczka ślubna), str. 45—54; Chrikschtima Knigeles (książeczka chrztu), str. 55—64; Trumpas klausimas ir prieprowimas tu kurie nor prijmti schwentąghi Sacramenta Altoraus

(krótkie pytania i przygotowania do przyjęcia sakramentu ołtarza), str. 65—70; w końcu Paspalitas budas Spawedies (zwykły sposób spowiedzi), str. 71—80.

Jako próbę textu przytaczam Ojcze nasz i Wierzę w Boga.

Tiewe musu, kuris essi Dangui, schwenskisi wardas tawa. Ateik Karalista tawa. Buk walia tawa kaip Dangui taip ir Szeme. Důna musu wissu dienu důdi mumus ščhę diena. Ir atleid mumus musu kaltes, kaip ir mes atleidzem musu kaltiemus. Ir newed mus ing pagundima, bet gelb mus nůg pikta. Amen.

Tikiu ing Diewa, Tiewa wissagalintighi, Daritoghi Dangaus ir Szemes. Ir ing Jesu Christu, Sunu jo wienatighy, Pona musu, kurs prassideja nůg Dwasses schwentoses, gime isch Marias pannas czistos. Kenteia po Ponsku Pilotu, nukriszawotas, numiręs ir pakastas. Nůszenge peklosna, Treczie diena kelesi isch nůmirusiu. Vschszenge ant Dangaus, Saed an deschines Diewa Tiewa wissagalinczoja. Isch tę ateis suditu giwu ir nůmirusiu. Tikiu ing Dwasse schwenta, schwenta Chriksczonischka Basznicze, Draugiste schwentuju, Atleidima ghrieku, Kuna priekelima. Ir amszina sziwata. Amen.

Euangalias bei Epistolas Nedeliu ir schwentuju dienosu skaitomosias Basznicziosu Chriksczonischkosu pilnai ir wiernai pergulditas ant Lietuwischka Szodzia per Baltramieju Willenta Plebona Karalauczui ant Schteindama. Priegtam ant gala priedeta jra Historia apie muka ir smerti Wieschpaties musu Jesaus Christaus pagal

kieturiu Euangelistu. Ischspaustas Karalauczui per Jurgi Osterbergera, Metu M. D. LXXIX, w 4ce, str. 8 nl. i 216.

Druk gocki. Biblioteka uniwers. w Królewcu posiada jeden exemplarz, oprawiony razem z poprzednim drukiem. Fr. Bechtel przedrukował je i umieścił bezpośrednio za Enchiridionem.

Na str. nl. 3—8 dedykacya łacińska Illustrissimo Principi ac Domino, D. Georgio Friderico, Marchioni Brandenburgensi etc. Ewangelie idą w porządku zwykłym na cały rok kościelny, rozpoczyna więc Dominica prima adventus, kończy zaś Dominica XXVII post Trinitatis (str. 1—135). Od str. 136—187 następują Sekasi Euangelias bei Epistolas Schwentuju dienosu skaitomosias Baszniczosu Chrikszczonischkosu. Resztę książki (str. 188—216) wypełnia Historia apie Muka ir Smerti Pona musu Jesaus Christaus pagal keturiu Euangelistu. Tytuł każdej ewangelii podany jest po łacinie.

Jako wzór tekstu podaję ewangelią na dzień Trzech Króli.

In die Epiphaniae, euangelium Matthaei II.

Akaip Jesus vschgimęs buwa Bethleem Mieste Szemeie Szidu cziessu Heroda Karalaus Schitai ataia ischmintingi nůg vschtekieghima Saules ing Jerusalem, bilodami: Kur jra tas nauiey vschgimesis Karalus Szidu? Nęsa regeiome szwaisde iô vschtekieghime Saules ir ataiome Garbinti ghi. Tatai kaip ischgirda Herodas Karalus issiganda ir wissa Jerusalem su yů. Ir surinkis wissus Wirausius kunigus ir mokitus

raschta tarpu szmoniu dasizinodineia nůg yů, Kur tureia Christus vschgimti. A anis yamui sake Bethleem Szemeie Szidu? Nęsa taip jra paraschit per Praraka: Ir tu Bethleem Szidu szemeie nieku budu ne essi masziausia tarp Kunigaigscziu Szidů. Nęsa isch tawęs ateis man Kunigaigschtis, kursai bůs Wieschpatis ant mana szmoniu Israhel. Tadą Herodas pawadines paslaptůmis ischmintingus pilnai nůg yů klausese cziessa, kureme szwaisde ghiemus passirode? Ir siusdams yůs ing Bethleem, biloia: Eikite tynai ir pilnai klausketesi apie berneli á atradi důkite man szine idant ir asch, taipaieg ateghis garbe duczio. A anis ischklausę karalaus nůeghi esti. Ir schitai szwaisde, kurę regeia vschtekieghime Saules eia pirma yů net ataia ir stoweia isch aukschta kur buwa bernelis. A ischwidę szwaisde dziaugesi didziu dziauksmu. Ir jeghi jnamus rada berneli su Marye motina iô ir půlę dawe yamui garbe. Ir atwere skarbus sawa dowanoia yamui dowanas auxa kodila ir myrrha. Ir Diewas priesake ghiemus per sapna idant nesurigschtu Herodopi. Ir kitu kielu pareia szemena sawa.

Bartłomiej Willentus (Willenćius) był bliskim krewnym Marcina Mosvidiusa, którego nazwał frater patruelis. Studya odbywał w Uniwersytecie królewieckim jako stypendysta książęcy, w r. 1550 został mianowany kaznodzieją litewskim przy kościele św. Elżbiety w Królewcu, umarł na tej posadzie w październiku 1587 roku.

1589.

Giesmes Duchaunas, isch Wokischka ing Lietuwischka lieszuwi, per nekurius Plebonus Hercegistes Prusu, pergulditas. Isspaustas Karaliauczuie per Jurgi Osterbergera 1589, w 12ce, str. 4 nl., 132 i 6 nl.

Druk gocki. Śpiewnik ten obejmuje 76 pieśni, z których 10 powtórzono z katechizmu Mosvidiusa. Exemplarz oprawiony w skórę czerwoną posiada Biblioteka miejska w Królewcu (pod Ca. 144). Książki tej nie miałem w rękach, wiadomość o niej podaję za Bezzenbergerem, Ostermeyerem i Quandtem.

Za tytułem następuje przedmowa łacińska, którą w tłómaczeniu niemieckiem podał Ostermeyer, w oryginale zaś Quandt i Bezzenberger:

Reverendis et doctis viris, Dominis Pastoribus et Ministris Ecclesiarum Lithuanicarum. Ante aliquot annos, viri Reuerendi, selectiores Cantilenas sacras, praecipue vero D. Martini Lutheri, per Martinum Mosvidium, lituanice editas esse, optime novistis: Cum vero rudem Litvanorum plebeculam, non parum ijsdem, ir Religione vera profecisse, res ipsa testetur; et jam exemplaribus distractis, vos ipsi alias eiusdem generis cantilenas transtuleritis, et a me efflagitaueritis, ut ille vester et Mosuidij labor demno typis euulgetur: vestris petitionibus tam pijs ego refragari non debui. Canciunculas igitur secundum cantionale Wittebergense digessi et imprimi curaui. Quem libellum aequo animo ut suscipiatis, vos rogo

et oro. Valete in Christo. Regiomonti, Anno 1589, die II Aprilis. Johannes Bretkius.

Jan Bretkun (sam podpisuje się po litewsku Bretkunas, po łacinie Bretkius; Rhesa i Behm nazywają go Bretke, Arnoldt zaś Bretcke; Prätorius Brettchen), ur. około r. 1535 w Bammeln pod Frydlandem, po ukończeniu studyów teologicznych w Królewcu w r. 1563 został kaznodzieją litewskim w Łabiawie. W maju 1587 przeniesiony na proboszcza parafii litewskiej do Królewca, umarł tamże w październiku 1602 r.

Dla piśmiennictwa litewskiego położył Bretkun wielkie zasługi, oprócz bowiem prac drukowanych, Śpiewnika, Postyli obszernej, oraz dziełek drobniejszych, pozostawił w rękopisie przekład całej Biblii na język litewski. Rękopis cały pozostaje dziś w Bibliotece uniwers. w Królewcu (nr. rękopisów 1214—1221) i składa się z ośmiu tomów, pięciu pierwszych in folio i trzech in quarto. Tytuł główny dzieła: Biblia tatai esti Wissas Schwentas Raschtas Lietuwischkai pergulditas per Jana Bretkuna Lietuwos Plebona Karaliacziuie. Wszystkie tomy są jednakowo oprawione, okładki drewniane, obciągnięte skórą świńską z jednakowym wyciskiem. Znaki na papierze wszystkich ośmiu tomów jednakowe — ryba.

Tom I (pirma dalis), fol., kart 282, obejmuje pięcioksiąg Mojżeszowy. Data przy Mos. I, 1—3 lipca 1588, przy Mos. V, 33—26 listop. 1590.

Tom II (antra dalis), fol., kart 235, księgi Jozuego, Sędziów, Ruthy, Samuelowe I i II, Królewskie I i II.

Początek nosi datę 13 września 1589, koniec zaś 3 stycznia 1590.

Tom III (treczia dalis), fol., kart 226, zawiera Kroniki, księgi Ezdraszowe, Nehemiaszowe, Estery, Jobowe, Przypowieści Salomona i Kaznodziejskie oraz Pieśń nad pieśniami. Początek ma datę: 7 stycznia 1590, koniec 6 lutego 1590; pod Przypowieściami 2 grudnia 1585, przy Kaznodz. zaś 2 marca 1586.

Tom IV (ketwirta dalis), fol., kart 265, zawiera księgi Izajasza, Jeremiasza, Treny Jerem., księgi Ezechiela i Daniela. Na początku 11 marca 1590, na końcu 24 lipca 1590.

Tom V (penkta dalis), fol., kart 238, mieści w sobie księgi dwunastu mniejszych proroków i apokryfy. Na początku data: 26 sierpnia 1590, na końcu: 4 lutego 1590, przy niektórych jednak księgach położony jest r. 1585, 1586 i 1589.

Tom VI (scheschta dalis), w 4ce, kart 134, obejmuje Psałterz, przetłómaczony od 20 maja do 27 lipca 1580.

Tom VII (sekma dalis), w 4ce, kart 297, zawiera cztery Ewangelie i Dzieje apostolskie. Tłómaczone były w r. 1579 i 1580.

Tom VIII (aschma dalis), w 4ce, kart 239, zawiera Listy św. Pawła, Piotra, Jana, Jakuba, Judasa, list do Hebrajczyków i Apokalipsis. Daty są różne z r. 1579 i 1580.

Nad tłómaczeniem zatem całego dzieła pracował z przerwami od 1579 do 1590 roku. Po ukończeniu przekładu zabrał się Bretkun do przejrzenia pracy swej nanowo i zarazem wezwał do pomocy

kilku biegłych w języku litewskim kaznodziei; jednym z nich był Zacharyasz Blothno, proboszcz litewski w Tylży, którego liczne uwagi na marginesach spotykamy, przy księgach Tobiaszowych położył taką notę: „Hujc Lithuanico Tobiae limam adhibuit Zacharias Blothno Tilsensis diacon". Na końcu ósmego tomu znajduje się bardzo ciekawa zapiska Alberta Stryszki, katechisty w Widzach (w powiecie Brasławskim), któremu cały przekład przesłany był do ocenienia i zaaprobowania, brzmi ona tak: „Ego Albertus Strischka [1]) Catechista Widzensis in districtu Magnifici Domini Stanislai Naruschewic, Magni Procuratoris Wilnensis, Testor hoc meo proprio Chyrographo, me versionem Noui Testamenti Reuerendi Viri Johannis Bretkij Pastoris in Labia approbare. Et cum hactenus nulla prorsus scripta in nostra lingua lithuanica edita sint, non dubito quin haec versio Ecclesiae lithuanicae, si ederetur, magnum fructum sit allatura".

W końcu r. 1591 oddał Bretkun pracę swoję władzom urzędowym książęcym z życzeniem, ażeby rząd sam jeszcze wydelegował kogoś kompetentnego do przejrzenia textu i następnie wydał swoim kosztem. Rząd potwierdził odbiór biblii i zawiadomił o wręczeniu jej znawcy języka litewskiego do oceny. Przeglądanie to jednak szło powoli, po czterech latach d. 18 lipca 1595 r. rząd wydaje polecenie, aby rewizyą przyśpieszyć i zarazem postanawia, ażeby

---

[1]) Rhesa (str. 13) czytał Skriska, Bezzenberger (Beiträge, str. IX) Strischka.

rękopis nabyć na rzecz skarbu za kwotę, jaką oznaczy sam Bretkun. Jaką sumę otrzymał tłómacz za swą pracę, nie wiemy. W d. 14 lutego 1599 r. wyszło rozporządzenie, polecające profesorom, Sebastyanowi Artomedesowi i Andrzejowi Poucheniusowi, wcielić nabytą biblią litewską do zbiorów książęcych.

Brektun przekładał z tłómaczenia Lutra, ale miał zarazem pod ręką texty łaciński i grecki. Język Bretkuna prawie zupełnie nie ma naleciałości obcych, napotykamy w tłómaczeniu jego wiele wyrazów, zwrotów i form dziś wcale nieużywanych. Jeżeli w języku litewskim nie mógł znaleść odpowiedniego wyrażenia, używał zwrotów opisowych, byleby uniknąć germanizmów. W Psalmach znajdujemy trzynaście nazw rozmaitych instrumentów muzycznych, jak harfa, lutnia, szałamaja i t. p., na wszystkie wynalazł odpowiedni wyraz litewski; tożsamo spotykamy w księgach Mojżeszowych, gdzie mowa jest o sprzętach obrzędowych.

Praca Bretkuna nigdy nie była ogłoszona drukiem, ale służyła za podstawę wszystkim późniejszym wydawcom pisma św. w języku litewskim. Około r. 1660 za pośrednictwem ks. Bogusława Radziwiłła cały rękopis przesłany został do Kiejdan zborowi kalwińskiemu, który na podstawie przekładu Bretkuna drukował biblią w Londynie, ale jej dla braku funduszów nie ukończył. W r. 1664 cały rękopis zwrócono do Królewca. Biblia z r. 1735 oparła się także głównie na tłómaczeniu Bretkuna. Na początku bieżącego stulecia korzystał z niego także prof. Ludwik Rhesa, który na stronie odwrotnej ty-

tułu tomu siódmego zanotował: „Dieses Manuscript von der litthauischen Bibel ist bey der neuen, verbesserten Ausgabe der litthauischen Bibel in den Jahren 1814, 1815 und 1816 von mir mit dem litthauischen Text verglichen worden. D. Rhesa".

Geitler (Litauische Studien, 12—15) podał wyjątki z textu, Rhesa i Bezzenberger opisali szczegółowo sam rękopis.

W jednym tomie razem z Giesmes Duchaunas mieszczą się następujące trzy książeczki:

Paraphrasis permanitina poteraus malda, per Martina Moswida ischguldita.

Bez oznaczenia miejsca druku i roku, w 12ce, str. 14. Drukowane w Królewcu 1589.

Kollectas Alba Paspalitas Maldas, prastasu Nedeliasu ir didzosu Schwentesu, per wissus maetus Hercegisteie Prusu giedamas isch Wokischko lieszuwio ing Lietuwischka pergulditas Per Jana Bretkuna. MDLXXXIX, w 12ce, str. 2 nl. i 30.

Drukowane w Królewcu. Na str. 26 znajduje się „Malda Wieschpaties, giesmena per D. Powila Sperata pataisita".

Kancionalas nekuru Giesmiu, Baszniczioie Diewa, ant didziun Schwencziun saenu budu giedamuiu. Isspaustas Karaliauczuie, per Gurgi Osterbergera, 1589, w 12ce, str. 2 nl. i 63.

Tytuły tych trzech dziełek podałem za Bezzenbergerem (Beiträge, XI).

1591.

Postilla Tatai esti Trumpas ir Prastas Ischguldimas Euangeliu, sakamuiu Baszniczoie Krikschczionischkoie, nůg Aduento ik Waeliku. Per Jana Bretkuna Lietuwos Plebona Karaliaucziuie Prusůsu. Isspaude Karaliaucziuie Jurgis Osterbergeras. Maeta Pono 1591, w 4ce, str. 8 nl., 431 i 2 nl.

Postilla tatai esti Trumpas ir Prastas Ischguldimas Euangeliu, sakamuiu Baszniczoie Krikschczionischkoie, nůg Waeliku ik Aduento. Per Jana Bretkuna Lietuwos Plebona Karaliaucziuie Prusůsu. Isspausta Karaliaucziuie Jurgio Osterbergero. Maeta Pono 1591, w 4ce, str. 525 i 2 nl.

Druk gocki z wyjątkiem przedmowy łacińskiej przy tomie pierwszym. Dedykacya Jerzemu Fryderykowi, margr. brandenburskiemu. Pod przedmową: Regiomonti Borussorum, sub initium anni Christi MDXCI. Johannes Bretkius, Lithuanicus Concionator Regiomonti ad D. Nicolaum. W texcie liczne drzeworyty. Na str. 355 tomu pierwszego tytuł osobny: Passio, tatai esti muka Pono musu Jezaus Christaus, isch keturu evangelistu lietuwischkai ischraschita per Jana Bretkuna, anno 1591. Na str. 397: Prissikielimas ir Dangu szengimas Pono musu Jezaus Christaus isch keturu evangelistu.

Postylę tę posiadają: Bibl. Jagiellońska i Czartoryskich w Krakowie, uniwersytecka w Lipsku, publiczna w Wilnie oraz uniwers. w Królewcu.

1595.

Kathechismas arba mokslas kiekwienam krikszczionii priwalvs. Paraszitas per D. Jakuba Ledesma Theologa Societatis Jesu. Iżgulditas iż Liężuvio Ląnkiszko ing Lietuwiszka per Kuniga Mikałoiu Daugsza Kánonika Zemaicziu. Iżspáustas Wilniuie Metůsę vżgimimo Wieszpaties 1595, w 16ce str. 190 nl.

Katechizm sam obejmuje tylko str. 108 nl., w dalszym ciągu na str. 109—132 idzie z tytułem osobnym:

Trumpas Budas Pasisákimo, arba iżpażinimo Nůdemiu. Drin tu kurie dażnai wartôia tů Sakramentu. Yz łąkiszko ąnt Lietúwiszko pėrgulditas. Wilnivi, Mëtůssë M. D. XCV.

Resztę książeczki str. 133—190 wypełniają:

Małdos Pasisakimop arba iżpażinimop nůdemių ir prieiimop skomios Wieszpaties, pridërączios.

Druk całej książeczki gocki. Wydania polskiego katechizmu Ledesmy, z którego Dauksza tłómaczył, nie znamy wcale [1]). Że był wydany i używany jako podręcznik szkolny, mamy na to dowody w ogłoszonych uchwałach synodalnych; synod dyecezyalny krakowski z r. 1612 (str. 7) mówi: „ediscant memoriter Catechismum polonicum Cardinalis Bellarmini

[1]) Jocher (nr. 2819) pomiędzy r. 1765—1776 pomieścił następujący tytuł: Nauka chrześciańska abo katechizmik dla dziatek, przez D. Jakuba Ledezma Theologa Zebrania P. Jezusowego napisany, a teraz z włoskiego na polskie przełożony. W Krakowie, b. r. w 12ce, str. 268 nl.

vel Ledesmae", poprzednio zaś synod prowincyonalny piotrkowski z r. 1607 (str. 7) uchwalił: „In scholis etiam pueri docentur Catechismum Cardinalis Bellarmini vel Ledesmae" [1]).

Jestto najdawniejszy zabytek narzecza niższolitewskiego czyli żmudzkiego i wogóle pierwszy ze znanych nam druków polsko-litewskich. Exemplarz jedyny zachował się w Bibl. publ. w Wilnie. Dosłowny przedruk z wstępem obszernym, rozbiorem gramatycznym i słownikiem wydał E. Wolter (Petersburg, 1886, wyd. Akademii nauk). Jako wzór języka podaję początek katechizmu oraz pacierz:

Pirma dalis.

Ape wârdą ir žimę krikszczżonies, teipaieg ir ape móksłą io.

Mistras.

Sákai mań essigi tu krikszczżonis?

Mokitinis.

Esmi iż malônes Jesuas Christaus.

M. Kam tari iż małónes iésaus Christaus?

M. Jog asz ne mánais nůpelnáis, nei máno téwo, nei manós mótinos, nei vel kurio kito pádaro darbáis êsz tápęs esmi krikszczżonimi, bët tikrąië małône ir nůpełnâis wieszpáties mûsų Jésaus Christaus.

M. Nůg ko prámintas, ir kas tai yra krikszczionis?

---

[1]) Jakub Ledesma, jezuita hiszpański, ur. około r. 1520, um. w Rzymie 18 listopada 1575. Katechizm jego, napisany po hiszpańsku, w przekładzie włoskim wyszedł 1571, łacińskim 1573, francuskim 1630, holenderskim 1584.

Mo. Prámintas nůg Christaus, ir iszmánoś mókitinis, tai yra, kuris apsikriksztiięs, tiki ing Diewą, ir dáro prisâkiśmus io.

M. Ką tasái żáda Diewui, kad tâmpą Krikszczonimi, ir ką żadê, iei tu per sáwą tęwą ąnt kriksztо, kad kriksztiio tawe?

Mo. Zadeiëu tikét ing Diewą, ir atżadéieuś, wêlino, pasaulo ir wissų didżêwimų io, téipaieg ir wissų wéikału io, kurie yra priesz nóra Diewo ir láupse io, ir wêda mus ing prápułtį.

M. Ką gero igîie tas kuris tâmpa Krikszczonimi?

Mo. Pawirsta, ir tąmpà sunumi pałáiminimo, ir W. Diewas priima ių uż sųnų, ir dáro ii téwainimi dągáus.

M. O tas wel kaip, kuris ne krikszczonimi yra?

Mo. Pawîrsta sunumi prakeikimo, wêrgu wêlino ir nůg téwainumo dągáus átskirtu.

M. Sakikig mań, kas tatái yra Jėsus Christus?

Mo. Yra tikras Diewas ir tikras żmógus.

M. Kam tari tikras Diewas?

Mo. Jog yra tikrasis, ir wienatîies sunus Diewo Tewo wissagálinczio.

M. Kám tari tikras żmogus?

Mo. Jog yra tikras, ir wiengimis sunus szwęczéusios mergós marios.

Téwë musų kuris essi dągûse. Szwęskis wârdas táwo. Atáik karalîste táwo. Buk walá táwo, kaip' dągui, teip' ir źëmei. Dûną mûssų wissų dienų důd' mumus szią dieną. Ir atłáid múmus mûssų kaltés,

kaip' ir mës átłaidżëmë sáwiêmus kaltiemus. Ir në wëd mûssų ing pagúndimą. Bat'gëlb mus nůg pikto. Amen.

Swéika Maria małônes piłná Wieszpatis su tawimi: pagirtá tu tarp' mótërų, ir pagirtas wáisius îśćios tawós, Jésus Christus. Szwętôii Maria mótina Diewo, mélskis vż mus nusidêiusius, nų, ir wałądóy mirimo mûssų. Amen.

Tikiu ing Diewą Téwą wissagálinti, dáritoię dągáus ir żëmes. Jr ing Jésu Christu sûnų io wienatiii wieszpáti mûsų. Kuris prasidêio iż Dwasios szwętós gimę iż Marios mergós. Kęnte po Póntiszkiu Piłotú, Nukrizëwôtas, númire ir pákastas. Núżęge ing prágarus, tréczią Dieną kéłeś iż numirusiu. Użżęge ąnt dągų sêdi ąnt dëszinés Diewo Téwo wissagâlinczio. Iż tę atéis sûditu giwų ir mirusių. Tikiu ing Dwásią szwętá. Szwętą bazniczią wissuréssanczią. Szwętûių będristę. Nůdemių atłaidimą kûno iż numirusią kélimą. Ir giwâtą ámżiną. Amen.

1598.

Katechizm polski z litewskim, wydany nakładem JMP. Malchera Pietkiewicza, pisarza ziemskiego wileńskiego. Wilno, drukował Stanisław Wierzeyski, 1598, w 8ce, 1. A. 10 pl.

Taki tytuł zanotował J. Lelewel, Księgi bibliogr. I, 200, z notat Andrzeja Schotta, ławnika. Nic więcej nie wiemy o tym katechizmie.

1599.

Postilla Katolicka, tai est Iżguldimas Ewangeliu kiekwienos nedelios ir szwęntes per wisus metus, per Kuniga Mikaloiu Dauksza, Kanaunika Medniku, iż łękiszka perguldita, su walu ir dałajdimu wirésniuju. Wilniui, drukarnioi Akademios Soc. Jesu. A. Dni 1599, in folio, str. 10 nl. i 627.

Druk gocki. Dedykowana Melchiorowi Giedrojciowi, biskupowi żmudzkiemu. Przedmowa do czytelnika po polsku. Za epigramatem ośmio-wierszowym łacińskim następuje tłómaczenie litewskie, podpisane przez Wacława Łabunowskiego:

Tempore labantur magnorum Pergama regum
Tempore dispereunt, stemmata clara ducum —
Grandia consumit, diuturnum marmora tempus
Tempore pyramides roboraque alta ruunt,
At tua laus, Praesul, virtus, pietasque, fidesque
Est nulla prorsus de moritura die.
Cur? quia sacra tuae curasti pabula plebi
Nescit honor quorum gloria lausque mori.

Amżeis nupuła didżiu Karalu miestai
Amżeis pragaiszta brangus pamękłai Kariowedziu
Didziús suêda ilgi ûmżei marmurus,
Amżeis ir piramidas ir aukszti ążułai gruna
Bet tâwa gârbe, Wiskupe, gamta nobaznumas ir [wiera,
Neragáus smerties ant âmziu.
Kodrįn? néssa żmôniemus tawômus szwentą pâ- [tiekei pêną,
Kurio szłowe, gârbe ir girimas ne môka numirt.

Wacławas Łabunauskis.

Exemplarz defektowy, należący niegdyś do Szymona Dowkonta, znajduje się na Żmudzi w Kiwilach, w powiecie telszewskim. Brakuje mu tytułu, przedmowy polskiej i kilku stronic ostatnich. E. Wolter (Ob etnograf. pojezdkie, str. 57—71) opisał go szczegółowo i podał liczne wyjątki z textu. Tytuł zaś podali Jocher (nr. 4447) i Jucewicz (Litwa, str. 8). Szczegółów żadnych z życia Daukszy nie znamy. Postyla ta jest tłómaczeniem Postyli Wujka. Jako wzór języka Daukszy powtarzam za Wolterem ewangelią na niedzielę 22gą po św. Trójcy:

Anuo metu sáke Jesus mokitiniamus sawíemus szitą priežodi: Patôgi yra karalîste dągáus žmógui karâlui, kuris norêio rokúndos det' su tarnáis sawáis. O kad' pradêio det' (aną) rokúndą, átwêde iam' wieną, kuris búwo skełaś dészimti túkstanczių taléntų. Ir kad, ne turêió ků vžmokêtų, liepe ii Wieszpatiś io pardůt', ir móteri io, ir sûnus, ir wissa ką turêio ir vžmokét'. Ir parpůles tárnas ąnsái, prasze ii tarîdamas: turék' pakintêiimą ąnt' manés, ir wissa vžmokêssių taw. Ir pagailéies Wieszpatis tárno anó, iszłáido ii ir skôła iam' atłáido. Iszêięs tad' târnas ansái rądo wiéną iżg kursinîkų suwų, kuris iam skêłêió szimta grászių. Ir nutwêres smáuge ii biłódamas atadůk ką skêli. Ir parpůłés bursinîkas io mêłde ii biłôdamas: pakintėk' man' ir wissa vžmokêssiu taw'. O iissái ne norêio, bet' nuêio ir imméte ii saitůsna, kółei vžmoketų skółą. Tad' rêgêdami bursinîkai io, kas tikoś. Nulûdo łabái, ir atâie passâke Wiészpati sawám' wissa kas tikos. Tad' pawadino ii Wieszpatis io, ir tąre iam': tarné piktásis, wissą aną skołą atłái-

dżiau taw', iog' mełdėi manė: argu kad' ne priwałú búwo, idąnt' ir tu sumiltúmbeis ąnt' bursinîko táwo, kaip' ir asz ąnt' tawes sumilaus? Ir apnirtes Wieszpatis io indawe ii búdelamus ik' kołei wżmokêtų wissą skołą: Téipag ir Tėwas mánas dąguiéiis padáris' iumus, iei notłáisite kiekwiénas brólui sawám', iżg szirdų sawų.

1600.

Postilla Lietuwiszka Tátáy est Iżguldimás prástás Ewángeliu ąnt kożnos Nedelios ir Szwentes per wisus metus, kurios págal buda senà Bážniczioy Diewà est skaitomos. Nu isz nauia su didżiu perweizdeghimu est iżduotá. Nokladu Jos Mili: Ponios Zophios pászuszwes Ponios Morkuwienes Wnuczkienies Márszałkienes R. J. M. Wilniuy per Jokubą Morkuną, tarną Kunigáiksczia Jo Milistos Poną Poną Krysztáfa Radiwiła, Wáiwádos Wilniaus. Metuose Diewa 1600, in folio, kart 5 nl., 389 kart liczbowanych po jednej stronie i 85.

Druk gocki. Dedykacya: Do zacnie urodzonej Paniej JPani Zofii Poszuszweńskiej P. Markowej Wnuczkowey Marszałkowey K. J. M. Ciwonowey Retowskiey; przedmowę podpisał J. K. L. Na końcu wiersz polski: Do szacunkarza cudzych spraw. Cała Postyla składa się z trzech części, I i II mają jedną paginacyą, kart 389, III zaś jest osobno paginowana i obejmuje kart 85.

Jeden exemplarz cały posiada Biblioteka Zboru

kalwińskiego w Wilnie, drugi uszkodzony Bibl. publ. tamże, trzeci cały znajduje się w Bibl. uniwers. w Królewcu (pod Ce. 77).

Wiadomość o tej księdze wziąłem z Łukaszewicza (Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie, II, 262) i Bezzenbergera (Beiträge XXI).

Margarita Theologica, Collecta et conscripta à M. Adamo Francisci, Jegerndorfense, Monasterii Heilsbrunnensis Abbate. Zemcżuga Theologischka, kuri Sawieie aptur, trumpa parodima, ir ischguldima, Wiriausiuiu daliu moxlo Chrikscónischkoio, pro Bażniczes ir Ischkallas Orthodoxischkoses Confessies Augustanos, alba Sassu. O nu: Lietuwischkai jra perguldita per Simona Waischnora warnischki Plebona Ragaines. Ischspausta Karaliaucziuie Prusu per Jurgi Osterbergerą, maetůsą Christaus 1600, w 8ce małej str. 56 nl., kart 300 liczb. po jednej stronie, 4 czyste i 39 liczb. po jednej stronie.

Druk gocki. Dedykowana Jerzemu Fryderykowi brandenburskiemu, przedmowę łacińską do księcia podpisał Simon Waischnarus, Pastor Ragnetensis; po niej następuje przedmowa litewska do czytelnika, Skaititoiop, którą podpisał Zacharias Blothno Lietuwos Klibons Tilzeie. Obszerny wstęp litewski, drukowany łacińskim elzewirem: Tikram Catholischkam alba Chriksczonischkam Skaititoiui sweikatos, podpisał Simonas Waischnors Warnischkis, Plebonas Ragaines. Dalej następuje: Malda, ieib ischganitingai numirtumbei; errata na 5 str. i treść dzieła. Zem-

ćzuga składa się z 27 rozdziałów: 1. Apie moxla chrisczonischkaghi, 2. Apie Diewa tris personas Deiwistes, 3. Apie Insikunijma Sunaus Diewo, 4. Apie Sutwerima, 5. Apie Zokana Diewo, 6. Apie Grieka, 7. Apie Walnaie wale, 8. Apie Euangelije, 9. Apie Apteisinoijma, 10. Apie Gerus darbus, 11. Basznicze, 12. Vreda baszniczes, 13. Sacramentus, 14. Chrikschta, 15. Pakuta, 16. Weczere Pona, 17. Apie Nulemima alba ischrinkima Diewa, 18. Apie kriszu, 19. Apie Malda ir dekawoijma, 20. Apie Waluiste Chrikschczonischka, 21. Apie Adiaphora alba apie ceremonias, 22. Apie Wiriausibe swietischkaie, 23. Apie Saluba wiro ir moteries, 24. Apie Pabaiga swieto ir priketima numirusiu, 25. Apie Paskiausii suda ir amszinaie giwata, 26. Apie Dusches numirusiuiu, 27. Apie Popieszischkaie Missche.

Jako wzór języka przytaczam następujęce wyjątki:

Kas ira Diewas? Diewas ira essibe dwasischkoghi, ischmananti, amszina, kitta nůg wissu creaturu, tikra, gerra, teisi, czista, mielaschirdinga, geradeghinga, walna, neischmierůtos ischminties ir macies, kierschijenti griekams. Tewas amszinasis, kursai Sunu gimi sawa pagimde nůg amszia, ir Sunus gimis Tewa lygamiszins, bei Dwassia Schwentoghi ischenti nůg Tewa ir Sunaus. Kaip Deiwiste tikrůiu żodezů bei ludijmais Deiwischkaiseis jra apreikschta, iog Tewas amszinasis sů Sunumi ir Dwasse schwentaie esti satweraes, ir (pribuwimu sawa) ischlaika dangu ir żeme bei wissas creaturas. Bei wissiems sutwerimams, kas ant ischlaikima pareitisi, priesti,

ir sarenka saw żmogischkoio giminaete Baschnicze, delei Sunaus, ir per ghi, ir esti sudzia teisûiu ir neteisuiû. (Karta 6).

Kada bus pabaiga swieta? Hadinas ir mirksnia czesa nenoreia muns Diewas sancza żinoma, ieng teip ir budetumbime, ir tikroio nobażnisteie westumbime lemta gjwata, imdamies gerą karszigiste wieroie ir geroie saszinaeie. (Karta 236).

Exemplarz dobrze zachowany posiada Jerzy hr. Szembek w Porębie pod Krakowem, drugi znajduje się w Bibl. uniwers. w Królewcu (pod Ce. 494). Bezzenberger (Beiträge XXII).

Szymon Waisznar (lit. Waisznors) pochodził ze Żmudzi, studya odbywał przez trzy lata w Królewcu na koszt księcia Jerzego Fryderyka, od r. 1576 był proboszczem w Ragnecie, gdzie umarł 1600 r.

Apie popieszischkaie Missche D. Aegidius Hunnius. Ischspausta Karaliaucziuie Prusu per Jurgi Osterbergerą, maetûsą Christaus 1600, w 8ce, str. 78.

Druk gocki. Exemplarz oprawiony razem z Zemczugą posiada Bibl. uniwers. w Królewcu (pod Ce. 494). Tłómaczenie Szymona Weisznara.

1605.

Kathechismas aba Pamokimas wienam kuriamgi kriksczonivy Reykiamas. Paraszitas nuog D. Iokvbo Ledesmos Theologo Soc. Jesv. E pergulditas Lietuwiszkay ir Untrukárt iszspáustas. Wilnivy, Drukôrnioy Acadêmios Societatis Jesv, Metûsu vżgimimo Wieszpatés, 1605, w 16ce, str. 96 nl.

Druk gocki. Jestto wydanie drugie katechizmu z r. 1595 ale w narzeczu górno-litewskiem. Nieznany nam tłómacz a raczej przerabiacz tłómaczenia Daukszy zaznacza w przedmowie, że przekład Daukszy nie był zrozumiały dla Litwinów, ponieważ napisany był w narzeczu żmudzkiem; czyni zatem zadość narzekaniom częstym i spodziewa się, iż ustaną szemrania: nie mamy katechizmu litewskiego (ne túrime Catechismo Lietuwiszko). Mówi dalej: mam nadzieję, że tym przekładem dogodzę nie jednemu, gdyż wierniej, jak mi się zdaje, niż pierwszy został przełożony (kad tykriáus, kaupmi régis, neyg pirmas irá pérgulditas).

Jedyny exemplarz zachował się w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie (Teol. 1938). Bardzo to ważny zabytek języka litewskiego, wykazujący razem z katechizmem z r. 1595 różnice dwóch narzeczy: żmudzkiego i górno-litewskiego [1]).

Podaję w przedruku dosłownym przedmowę całą oraz te miejsca, które wyżej przytoczyłem z katechizmu żmudzkiego z r. 1595.

Perguldítoias skáytitoiuy to Kathechismo sweykátu.

Atáio ausiump mano newieno żodzey, kuriê neyszmánu sákos Cathechismo pérguldito, nuog io milistos kúngo Mikałóiaus Dáukszos Kanoniko Baż-

---

[1]) Przedruk dosłowny tego katechizmu ze wstępem gramatycznym i słownikiem przygotowuje do druku dr. Jan Bystroń w wydawnictwach Akademii umiejętności w Krakowie.

niczios Zemáyciu, iog ésus ánas perguldis ii Zemáytiszkay, ir gieyde aniś noug mani, idant Lietúwiszkay butú pérgulditas. Tey żynáu gierey, iog io milista, ir Lietuway ir Zemáyciamus norédamas gierey padarit, abéietuy Catechismu pérgulde, ir todrin abeiós giminés żodzius pagųlde Wienók idant Lietuwá tuo gierauş, ir łabiáus sawo prigimtui Lietúwiszku Lieżuwi ir pazintú, ir permanitu, ir żodzey a nié kuriuos biło (ne túrime Catechismo Lietuwiszko) nustotú: tú Ledėsmos Cathechismu iż nauio pėrguldziau, kúris iau pirma to búo pergulditas, ir ne żynáu kayp nugayszyntas. Tikiu tam iog, tuó pérguldimu tuliemus, inteyksiú, kad tykriáus kaypmi regis, neyg primas irá pérgulditas. Jey wel kúris iżgi Lietúwniku to pérguldimo nemegs, łabáy didzey nuog io gieydziú, indant gieriaús, ir tikriaus ii pérgulditu. Mes pramineme kayp primánu kitiemus táku, iau irá didis métas prieg tam tákuy, iemus kielu wieszu praskint, ir grażey nudarit. Buk sweykas, ir ażumani Diéwu melsk.

Padeimas pirmas.

Ape wárdu, ir żinkłu kriksczonies, ir ápe wárdu Christuso, teypag ir ape mókimu io.

Mokitoias.

Pamisákay essigu tu kriksczónis?

Mokitynis.

Esmi iż milistos Jesu Christo.

Mo. Kam tári iż milistos Jesu Christo?

M. Jog ne mánays nůpełnâys, ney mano téwo, ney manós mótinos, ney wel kurio kito sutwerimo

darbays, esz pastóiu krikszczonim, bet tiktây milistu, ir nûopełnays wieszpatiés músu Jesu Christo.

Mo. Nuog ko prámintas, ir kas tay est krikszczonis?

M. Prámintas nuôg Christuso, ir isimáno mókitinis io, tây ir, kurîs apsikrikszttiis tiki ingi Diéwu, ir pildziâ prisakimus io.

Mo. Ku tas żáda Diewuy kadu pastoîa krikszczonim, ir kú żadeiey tú per sáwo tewu prieg kriekszttie kad buwây kryksztytas.

M. Zadeiâu tikiet ingi Diéwu, ir atsiżadeiâu welno, ir wisú pám pu io, teypagi wisú darbú io, kúrie irá priesz gárbu Diewo, ir weda mús, iżgi kielo roiaus.

Mo. Ku gero runda tasây kuris postoia krikszczonim?

M. Pawirsta waykú łaymibes, waukú priimtuiû Diéwo, ir tewaynû Dungaûs.

Mo. E tás kúris nekrikszczonim?

M. Pawirsta súnum prakiêykimo, wérgu wélno, ir neturunciu dalós téwikszczoy dungáus.

Mo. Sákaymi wel, kas tay irá Jesu Christas?

M. Irá tykras Diéwas, ir tykras żmogús.

Mo. Kám tari tikras Diewas?

M. Jog est tikras ir wienatiis sunus Diéwo Téwo wisagalincio.

Mo. Kam tari tikras żmogús?

M. Jog ir tikras, ir wienatiis sunus Szwinciâusiôs Ponnos Marios.

Téwe músu, kuris essi dungůsú, Szwiskis wardas táwo. Atayk káraliste tawo. Búk walá tawá, kayp' dunguy tep' ir żémey. Důnu músu wissu diénu, důk mųmus nų. Ir atłayd múmus kałtés músu, kayp' ir mes átłáydziame kaltiémus sáwiémus. Ir ne wesk' músu pagúndiman. Bet' géłbek' mús nůg pikto. Amen.

Swêyka Mariȧ, milistos piłnȧ, Wiêszpats su tȧwim, pagirtȧ tų terpú móteru, ir pagirtas wâysius żywȧto tȧwo, Jézus Christus: Szwintȧ Mariȧ mótina Diéwo, mélskies áżu mús kałtús, nú ir wałundoy mirimo músų. Amen.

Tikiu ingi Diewu téwu wisagálinty, daritoi Dungaus ir żemes. Ir ingi Jezu Christu, sunu io wienatii wieszpati músu. Kuris prasidéio iżgi Dwasios szwintos, gime iżgi Marios pónnos. Kinte po Pontiú Piłotú, buo nukryżawotas, numiris ir iżdêtas. Nużinge paskundosnu, treciu dienu kełes iż numirusiu. Uzżingie Dungůsnu sedy unt Tiesés Diewo Téwo wisagaluncio. Isz ty atáys, tyesos daritu iżgi giwu ir numirusiu. Tykiu ingi Dwasiu szwintu. Szwintu Bażniczu wisurésanciu, szwintuiu draugisty. Atłaydymu prasirasciú. Kúna iżgi numirusiu kielimu. Ir giwenimu ámzinú. Amen.

1612.

Giesmes Chrikstzionischkos ir Duchaunischkos, Per Wissus maetus Baszniczoie

Diewa giedamos, isch Wokischkia bei Lenkischkia ingi Lietuwischkia szodi, nekuruu Plebonuu perwerstos à Nu Diewui ant garbes bei Chrikschczianims ant naudos per Lazaru Sengstak Lietuwos Plebona Karaliauczios atnaugintos. Anno CIↃ IↃC XII. Ischpaustos Karaliaucziuie Prusuu Per Joną Fabriciu, w 4ce, str. 12 nl., 244 i 8 nl.

Druk gocki. Przedmowa łacińska do Kaznodziei litewskich, za którą następują wiersze pochwalne Jerzego Reimanna, profesora wymowy w Królewcu; Baltazara vom Grünendenwalde, późniejszego proboszcza w Petersdorfie; Jana Aldusa, szwagra Sengstocka, proboszcza w Prökuls i Jerzego Beselmanna, magistra filozofii, proboszcza w Ragnecie.

Śpiewnik zawiera ogółem 145 pieśni, z których jest 23 oryginalnych, siedm tłómaczonych z polskiego, kilka z łacińskiego a przeszło 100 przełożonych z niemieckiego; niektóre pieśni podane są w dwóch przekładach, raz z łacińskiego, drugi raz z niemieckiego bez żadnych zresztą wyjaśnień. Wszystkie pieśni ze śpiewnika Bretkuna w liczbie 76 wcielił Sengstock do zbioru swego, pomieścił zatem i 10 pieśni z Mosvidiusa; nowych jest 69.

Na końcu dodane są kolekty wedle przekładu Bretkuna, które były przy jego śpiewniku pomieszczone. Całość zamyka index, ale nie ujęty w alfabet ścisły. Przeważna część pieśni podana jest bezimiennie, przy niektórych tylko mamy nazwiska autorów lub tłómaczów. Wymienieni są: Stanisław Rapagellan, Marcin Mosvidius, Bartłomiej Willent,

Augustyn Jamund, Szymon Waisznar, Stanisław Wirczinski, Alexander Rodonius, Mikołaj Blothno i Jan Scheduikian (?)[1]).

Język Sengstocka, podług zdania Ostermeyera (Erste lit. Liedergeschichte, 29) jest bardzo kulawy, budowa wierszy niezdarna, rym często fałszywy. Pomimo tych wad śpiewnik ten przez lat pięćdziesiąt z górą służył do użytku kościelnego.

Łazarz Sengstock, ur. 1562 r. w Lubece, od r. 1588 był proboszczem w Werden, później w Russ i w Kłajpedzie, wreszcie w r. 1604 został proboszczem litewskim w Królewcu na Sackheimie u św. Elżbiety. Umarł tamże 28 lutego 1621 r.

Enchiridion Catechismas Maszas, dael paspalitu Plebonu ir Koznadiju, Wokischku lieszuwiu paraschits, per D. Martina Luthera. O isch Wokischka lieszuwia ant Lietuwischka pilnai ir wiernai perguldītas, per Baltramieju Willenta Plebona Karalauczuie. A Nu Diewuj ant garbes, bei Chrikschczonims ant naudos, per Lazaru Sengstack, Lietuwos Plebona Karaliauczios atnaugintos. Ischpaustas per Jona Fabriciu Metu MDCXII, w 4ce, str. 88.

Evangelias, bei Epistolas, Nedeliu ir Schwentuiu dienosu skaitomasias, Baszniczosu Criksschczonischkosu pilnai ir wiernai perguldītas ant Lietuwischka szodzia per Baltramieju Willenta, Plebona Karalouczui ant Schteindama. Priegtam, ant

---

[1]) Nazwisko u Ostermeyera (str. 32) przekręcone, drugi raz (str. 260) pisze Scheduckian. Czy to nie Seklucyan?

gala priedeta ira, Historia apie muka ir smerti Wieschpaties musu Jesaus Christaus, pagal kieturiu Evangelistu. A Nu Diewuj ant garbes, bei Crikschczonims ant naudos, per Lazaru Sengstack, Lietuwos Plebona Karaliauczios atnaugintos. Ischpaustas Karalauczuie per Jona Fabriciu, Metu MDCXII, w 4ce, str. 14 nl. i 222.

Druk gocki. Przedruk z małymi zmianami wydania z r. 1579. Oprócz powtórzonej dedykacyi Willenta jest druga dedykacya do Jana Zygmunta, margrabiego brandenburskiego, podpisana przez Sengstocka d. 8 Novemb. 1612, za nią następuje odezwa do duchowieństwa litewskiego w Prusach, d. 18 Septemb. 1612. Exemplarz wszystkich trzech powyższych książek posiada Bibl. Wallenrodta w Królewcu (pod D. 22), dwóch zaś ostatnich Bibl. uniwers. tamże (pod Cb. 177). Fr. Bechtel przy przedruku obydwóch dziełek Willenta uwzględnił w odsyłaczach wszystkie różnice wydania Sengstocka.

1616.

Agenda Parva, in commodiorem usum Sacerdotum Provinciae Poloniae conscripta. Cum permissu Superiorum. Vilnae, anno 1616, w 8ce, str. 121.

Formularze na obrządki chrztu, ślubu i t. d. są po polsku, po litewsku i po niemiecku. (Jocher, 6370 z notat L. Sobolewskiego).

1625.

Der Psalter Davids Deutsch und Littawisch. Psalteras Dowido Wokischkai Bei Lietuwischkai. Karaliautzoje Prussu per Lorintzu Segebadu Maetossa Christaus 1625, w 4ce, str. 26 nl. i 487.

W środku tytułu drzeworyt, przedstawiający Dawida klęczącego i grającego na harfie. Na odwrocie tytułu głównego jest tytuł cały niemiecki, następna stronica daje całkowity tytuł litewski: Psalteras Dowido, Ing Lietuwischkus Szodzius pirmiausei ischgulditas, per K. Jona Bretkuna, Lietuwninku Plebonu buwusi Karalautzoie Prussu Szaemeie. Bet nu dabbar Ant Mielastiwoio Brandenburgischko Ertzikio Prussu, etc. etc. per thu Prusischku paliktu Rodos ponu maloningoio issakimo Per K. Jona Rehsa dabbar schittû cziesu Lietuwninku plebonu Karaliautzoie supilnaste atnaugintas Bei nûg nekuriu ant tho priskirtu Instrutenu, Tilsischku ir Ragaines walschtziu Lietuwninku Plebonu, kiekunta perweisdetas, bei per maloninga isakimo pirm pamineta Churfürsta malone Diewui aukschiausam ant garbes bei lietuwninkoms Szmoniems Szaemeie ant naudos atwirai ischpaustaus. Karaliautzoje Prussu per Lorintzu Segebadu Maetossa Christaus 1625.

Druk gocki. Dedykacya niemiecka do margrabiego Jerzego Fryderyka, dat. Königsberg, den 25 Septembris, anno 1625, podpisał ją Johannes Rehsa, der Littawschen Gemein daselbsten zu S. Elisabeth verordneter Pfarrer; następuje przedmowa niemiecka profesora Jana Behma: Dem christlichen und an-

dächtigen Leser, a za nią łacińska profesora Samuela Fuchsiusa. Dalej na pięciu stronicach mamy siedm wierszy pochwalnych na cześć Rhesy, których autorami są: 1. Coelestinus Mislenta, 2. Matthaeus Reimerus, Graec. Lit. P. P., 3. Christophorus Eilardus, Poeseos Professor, 4. Jacobus Rüdigerus, coenobii ad D. Mariam et majoris Nosocomii Lobn. Pastor, 5. Christophorus Liebruder, Pastor Polonicus in Lithostrato, 6 i 7. Christophorus Sappun, Pastor in Gross-Ruduppenen. Dalej poemat p. t. Autor ad Momum.

Rhesa wydał swój przekład razem z tłómaczeniem Psałterza Lutra, po lewej stronie umieścił text niemiecki, po prawej litewski. Behm w przedmowie obszernej przedstawił trudy, towarzyszące wydaniu tego dzieła. Jako współpracowników Rhesy wymienia następujące nazwiska: Peter Nicolai, Pfarrer und Erzpriester zu Insterburg, Georg Beselmann, Pfarrer zu Ragnit, Zacharias Blothnau, litauischer Pfarrer zu Tilsit, Valentin Feuerstock, Pfarrer zu Georgenburg, Christophorus Sappuhn, Pfarrer zu Gross-Ruduppenen, Gregor Wirtzinsius, Pfarrer zu Stallupenen, Christophorus vom Stein, litauischer Caplan zu Insterburg. Na czem polegało ich współpracownictwo, wyjaśnia dokładnie Ludwik Rhesa (Geschichte d. lit. Bibel, str. 19). Jan Rhesa po dokonaniu przekładu Psałterza przedłożył pracę swoję władzom kościelnym, które do ocenienia tego wezwały wymienionych siedmiu mężów, jako biegłych w znajomości Pisma św. i języka litewskiego. Wskazali oni kilka miejsc drobnych, które różniły się od

gwar insterburskiej i tylżyckiej, z wyjątkiem bardzo nielicznych zmian uznali wogóle przekład cały za poprawny i godny druku. Rhesa zjechał się z nimi w Georgenburgu i po porozumieniu się ustnem przystąpił niebawem do druku Psałterza. Koszta wydania tej książki płacił książę Jerzy Fryderyk.

Język Rhesy nie odznacza się taką czystością jak Bretkuna, którego przekład wziął za podstawę; widać sporo naleciałości obcych, wiele germanizmów, które były w użyciu u Litwinów królewieckich, ale w okolicach Kłajpedy prawie wcale niezrozumiałych. Bretkuna przekład zbliża się więcej do oryginału, Rhesy zaś do tłómaczenia Lutra.

Znane są dziś trzy exemplarze tego Psałterza: jeden posiada Bibl. uniwers. w Królewcu (pod Cb. 174), drugi Bibl. uniwers. w Getyndze (Theol. Bibl. 62), trzeci Bibl. miejska w Wrocławiu (pod 4. K. 167).

Jan Rhesa, ur. 25 maja 1576 r., z ojca Macieja, rektora, studya odbywał w Królewcu. Najprzód był kantorem w mieście rodzinnem, od r. 1600 proboszczem w Tollmingkehmen w okolicy Insterburga, w r. 1621 powołany został na proboszcza litewskiego do Królewca. Umarł tamże d. 30 sierpnia 1629 na zarazę morową, która silnie wówczas grasowała.

1629.

Dictionarium trium lingvarum, in usum Studiosae Juventutis, auctore R. P. Constantino Szyrwid e Societate Jesu. Cum Superiorum permissu editum. Vilnae, 1629.

Słownik ten polsko-łacińsko-litewski był kilkakrotnie przedrukowywany, ostatnie wydanie piąte wyszło w Wilnie 1713 i jest dosyć pospolite, posiada je bowiem prawie każda biblioteka. Wydania pierwszego nie znamy wcale, żadna biblioteka go nie ma. Przedruk tego słownika z opuszczeniem wyrazów litewskich a więc tylko polsko-łaciński wydali Jezuici w Warszawie 1641 w 8ce.

Konstanty Szyrwid, filolog i kaznodzieja, urodził się na Żmudzi 1564, w jedenastym już roku życia wstąpił do zakonu Jezuitów, wyświęcony został w r. 1588 na kapłana. Przez długi czas wykładał Pismo św. w Akademii wileńskiej, słynął z wymowy, kazania miewał i po litewsku i po polsku. Umarł w Wilnie 23 sierpnia 1631. Oprócz słownika wydał gramatykę litewską i kazania litewskie z tłómaczeniem polskiem. (Rostowski Litvanicarum S. J. hist. pars I, str. 327; Brown, Biblioteka, 202).

Pvnkty kazan od Adwentu áż do Postu, Litewskim językiem, z wytłumáczeniem ná Polskie, przez Księdza Konstantego Szyrwida, Theologa Societatis Jesv, z dozwoleniem starszych wydáne. W Wilnie, w drukárni Akademiey Societatis Jesv, Roku M. DC. XXIX, w 4ce, str. 12 nl. i 382.

Dedykacya Illustrissimo ac. Reverend. D. Evstachio Wołowicz Episcopo Vilnensi. Aprobatę podpisał Joannes Jamiełkowski S. J. Praepositus Prouincialis per Lituaniam, Nesuesii 17 Januarii A. MDCXXIX. Przedmowa do czytelnika po polsku,

w której powiada: „A jeśliby śię komu zdáłá polszczyzná nie owszeki przebrána ábo głádka, niechay wie, że tu nie było żadnego zamysłu polszczyznę właśnie ludźiom ná piśmie podawáć, áby śię iey uczyli, ále tylko sposobne litewskiego ięzyká wytłumáczenie uczynić, y słowo w słowo, ile rzecz dopuszczáłá, wyłożyć, aby mogł być zrozumiany“. Dalej zaś mówi: „Potrzebáćby ná litewski ięzyk kresek nieiákich, które się zowią po łáćinie Accentus, áby, z przyrodzenia po litewsku nieumieiący, potráfił z nich dobrze mowić y czytáć, áleby też potrzebá do nich nowego y osobliwego druku y kosztu, ktoregom ia teraz nie mógł mieć. Kto tedy chce doskonále z accentem po litewsku mówić, niech śię, słuchając innych, w tym ięzyku biegłych, do niego przyzwyczái“.

Druk samych kazań gocki w dwie szpalty, po lewej stronie text litewski, po prawej polski; ewangelie na początku kazania drukowane są kursywą łacińską. Na marginesach liczne cytaty łacińskie z Biblii, także kursywą. Exemplarzy kilka jest znanych, Bibl. publ. w Wilnie posiada aż dwa, po jednym zaś Biblioteka Akademii umiej. w Krakowie, oraz Bibl. Jagiell. — W r. 1845 ks. Leon Montwid przedrukował sam text litewski Szyrwida w Wilnie, p. t. Punktay Sakimu nu adwenta iki gawienes; Richard Garbe z obszernym wstępem wydał w Bezzenbergera Litauische Drucke d. 16 Jahrh., IV Heft (Göttingen, 1884).

1630.

Agenda Parva in commodiorem usum Sacerdotum Provinciae Poloniae conscripta. Superiorum permissu. Vilnae, typis Academiae Soc. Jesu, anno MDCXXX, w 8ce, str. 142 i rejestr.

Texty w czterech językach: łacińskim, polskim, litewskim i niemieckim. (Jocher 6371, Brown str. 78).

1630—1668.

Jachnowicz Jan, ur. 1589, wstąpił do zakonu Jezuitów w r. 1609, przez wiele lat był kaznodzieją na Litwie, rektorem przy kolegiach w Smoleńsku i Krożach, superyorem domu profesów w Wilnie. Umarł w Wilnie 11 kwietnia 1668 r. (Rostowski, 448).

Pisał po polsku i po litewsku. Rostowski wymienia tylko cztery jego dziełka litewskie, podając tytuły łacińskie:

1). Evangelia aucta in usum Concionatorum, 1637.

2). Institutiones et Cantiones Sodalitati S. Isidori, 1639.

3). Conciones Catechisticae, 1638.

4). Libellus precatorius pro Sodalitate Vilnensi Corporis Christi, 1630.

Brown zaś (str. 203) powtarza za Rostowskim te cztery tytuły z odmianami i dodaje jeszcze dwa:

1). Regulae, cantilenae et devotiones confraternitatis s. Isidori, 1639.

2). Evangelia ad usum praedicatorum, 1637.

3). Conciones cathecheticae, 1638.

4). Libellus precatorius pro sodalitate compassionis Christi, 1630.

5). Historia passionis Christi punctatim animae devotae per 3 libros et capita exposita. Warszawa, 1655, w 12ce.

Tu powołuje się na Jochera, który wcale podobnego tytułu nie zanotował.

6). Cantillenae spirituales polonice et lithuanice, 1668 (z Juszyńskiego I, 144).

Żadnego z tych dziełek nie znamy. Nazwisko Jachnowicza przekręcano: Bentkowski I, 245 nazywa go Jaknowiczem, Juszyński zaś Jacknowiczem.

1630.

Clavis linguae lithuanicae, auctore Const. Szyrwid e S. J. Vilnae, 1630.

Byłaby to pierwsza gramatyka języka litewskiego. Książki jednak nikt dotychczas nie widział. Pierwszy Alegambe podał o niej wiadomość, która się powtarza aż do dzisiaj. (Wołonczewski II, 69; Jucewicz w krótkim życiorysie Szyrwida w Piśmiennictwie krajowem Skimborowicza, 1841, str. 187).

1631.

Dictionarium trium lingvarum, in usum Studiosae Juventutis, auctore R. P. Con-

stantino Szyrwid e Soc. Jesu., editio secunda. Vilnae, 1631.

Wydanie drugie taksamo jak pierwsze nigdzie się nie zachowało.

1638.

Carmen litvanicum sive alanicum Benedicti Pietrowitz. Romae, 1638.

Numire Claudius, vns wiena Muzu Mayle
Lizuwiu garbe, sciestes wysokios priuaile
Kayp dalgis kierta zolu, vira issimintinga
Pakirta smertis kuna Claudia Nubutinga
Imk smerti Claudio, ka dawe iem Fartune
Moksla garbes neimsi: Garbe nesek kuna.

Powyższy sześciowiersz, przepisany tu dosłownie, znalazłem za wskazówką P. Żegoty Paulego w książce, wydanej w Rzymie, 1638, w 4ce p. t. Componimenti funerali per la memoria del Signor di Peires Academico humorista, recitati nell' Accademia romana. Na końcu od str. 81—119 dodatek pod napisem: Panglossia sive generis humani Lessus in funere delicii sui Nicolai Claudii Fabricii Perescii, zawiera ulotne wiersze w kilkudziesięciu językach, pomiędzy nimi i powyżej przytoczony. O Benedykcie Piotrowiczu nie zdołałem znaleść żadnych wiadomości.

1642.

Dictionarium trium lingvarum, in usum Studiosae Juventutis, auctore Const. Szyrwid e Soc. Jesu, editio tertia. Vilnae, 1642.

Popobno znajduje się w Bibliotece Bodlejskiej w Oxfordzie.

1644.

Punkty Kazań na Post Wielki Językiem Litewskim przez W. X. Constantego Szyrwida, Teologa Soc. J. napisane, a teraz na polski ięzyk przetłumaczone, y oboiem do druku podane. W Wilnie, w druk. Akad. Soc. Jesu, R. P. 1644, w 4ce, str. przeszło 259 i arkusz na przodzie.

Cały ten tytuł powtórzyłem za Jocherem, 4626. Jestto dalszy ciąg kazań, wydanych w r. 1629.

1646.

Giesmes Tikieimuy Katholickam pridiarancias etc. Auctore Salomone Mozerka Slawoczyński, Summi Pontificis Alumno. Vilnae, Typis Academicis Soc. Jesu. A. D. 1646, w 8ce, str. 156 i 112, pół ark. na przodzie i arkusz na końcu.

Dedyk. łacińska do Jerzego Tyszkiewicza, biskupa żmudzkiego. Tak zanotował Jocher, 7093. Nic zresztą więcej o tej książce nie wiemy.

1647.

Rituale Sacramentorum ac aliarum Ecclesiae caeremoniarum, ad uniformem Ecclesiarum Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae. Vilnae, typis Academiae Societatis Jesu, 1647, w 8ce, str. 4 nl. i 114.

Formularze przy chrzcie i ślubie po polsku, po litewsku, po łotewsku i po niemiecku. (Jocher, 6374 z rękopisu Pl. Sosnowskiego).

1648.

Ver Lukisckanum ad Serenissimarum Maiestatum praesentiam efflorescens, publicae felicitatis amaenitatem et minimae Societatis Jesu venerabundam hilaritatem iisdem Serenissimis Maiestatibus Vladislao IV et Ludovicae Mariae Poloniarum Maiestatibus et Suecorum. Typo exhibet. Anno Salutis M. D. C. XL. VIII., in Praedio Suburbano Colleg. Viln. Soc. Jesu, folio małe, str. 12 nl.

Zawiera wiersze pochwalne na przyjazd Władysława IV do Łukiszek w ośmnastu rozmaitych językach, pomiędzy nimi i następujący litewski:

Dżiaugias żiedalay kad iump ateio Karalay
Saulás iszwido meto nelaukia prażido.

Lactati flores prope cum venêre Monarche
Ad soles citius promicuêre duos.

Niesłychanie rzadka ta broszura znajduje się w Bibliotece ks. Czartoryskich w Krakowie.

1653.

Kniga Nobaznistes Krikśćioniszkos Ant gárbos Diewuy Traycey Sżwentoy Wienatijam: Ant wartoimá Báżnićioms dides Kunigistes Lietuwos iszduotá. O dabar ąntra karta perdrukawota, Supriedu, nekuriu giesmiu, Ewangeliu ąnt pomietkos

Szwentuju Diewa, teypag Supriedu nekuriu małdu. Kiedaynise, Drukawoia, Joachimas Jurgis Rhetas, Meatu Poná, 1653, w 4ce, str. 12 nl., 272 i 7 nl.

Druk gocki. Na dwóch stronach wiersz „Ant Herba Kunigaykśćia jo Milistos“, podpisany literami S. J. T. (t. j. Stefan Jawgiłł Telega); dalej dedykacya po polsku do ks. Janusza Radziwiłła, pod którą są podpisani „Stárszy, Dozorcy y Pastérze Zborow W. X. Litew.“; „Do Chrześćiańskiego á Łáskáwego Czytelniká Przedmowa“. Na str. 1—120 „Psolmay Dowida Szwenta“, przekładane z Kochanowskiego; na str. 121—272 „Giesmes“. Na końcu spis alfabetyczny wszystkich pieśni.

Kniga nobaznistes jest właściwie tytułem nie tylko kancyonała ale i dwóch następnych książek, które były oprawiane zwykle w jeden tom. Psalmy i pieśni nie mają osobnego tytułu. Kancyonał miał mieć tytuł sztychowany, ale z winy drukarza nie został zrobiony. Ciekawe post-scriptum znaleźliśmy przy liście Janusza Radziwiłła do Wawrzyńca Kochańskiego, starosty kiejdańskiego z Lubcza d. 18 marca 1653 r., które tak brzmi: „Drukarz pisze mi, że onej blachy kupersztychu, co ma być titułem kancionała Litewskiego, nie może zażyć. Znam ja te figle i zkąd pochodzą. Deklaruj mu W. M., że jeśli jeden exemplarz bez tego wynidzie, na serio tedy będzie w kłopocie. Jeśli nie dobrze wyrobiono, niech każe w Królewcu poprawić; jeśli tu warstatu do wydrukowania niema, niech także w Królewcu każe tego wydrukować, ile ma exemplarzów wydać; bo

ja bez tego simpliciter mieć nie chcę. A wiedz W. M. że to tylko naszych xięży fantazya oto, że tam położono samego Telegę za autora". (Archieograficzeskij sbornik, tom VIII str. 367. Wilno, 1870).

Exemplarz, który miałem pod ręką (z biblioteki hr. Jerzego Szembeka) był defektowy, brakowało tytułu i przedmowy. Wyjątek z przedmowy tu podany powtarzam za Jocherem (III, str. 275):

„Bacząc My Starszy, Dozorcy y Pasterze Zborow Litewskich wielki niedostatek książek w tym ięzyku, do codziennego nabożeństwa Chrześciańskiego należących, a maiąc po temu Drukarnią, świeżo teraz znacznym kosztem y nakładem JO. Xiążęcia JMci Pana Woiewody Wileńskiego — do Kieydan wprowadzoną — tę księgę Psalmów, Hymnow Duchownych, Summul Ewangelicznych, y naboznych Modlitew, na światło, authoritate Synodu naszego Prowincyonalnego, wydaiemy y taką o niey informacyą dawamy.

Naprzod. Masz Psałterz z Pieśniami pracą pobożnego męża, Pana Stephana Jawgila Telegi, Burmistrza Kieydańskiego, y w tymże Zborze Seniora świeckiego, ex Civico ordine, z kancyonału Polskiego, na Litewski ięzyk szczęśliwie przetłumaczony; a od Xiędza Samuela Tomaszewskiego, godney pamięci Superattendenta Zborow naszych w Xięstwie Żmudzkim, y Pasterza Ordynaryjnego Kościoła kieydańskiego, do Francuzkiey kadencyey y tonu akkommodowany, od Nas potym zrewidowany y zkorrigowany.

Powtore: Ewangelie Niedzielne z krociuchnemi

ich Sumulkami są od nas samych wyczerpnione, zebrane y akkommodowane do kazań pobożney pamięci Xiędza Grzegorza Żarnowca, wielkiego niegdy w kościele Bożym człowieka (Tytuł osobny).

Trzecia: Naydziesz tu Historyą o Męce y śmierci Pana Jezusowey.

Czwarta: Masz przytym nabożne Modlitwy każdemu czasowi y potrzebom służące (Tytuł osobny).

Piąta: Jest też tu przydany katechizm mały, abo krociuchna Summa Wiary y Nauki Chrześciańskiey dla ludzi prostszych i t. d. A te rzeczy zebrane są od Xiędza Samuela Monwida, Superattendenta Zborow Pańskich w Distrikcie Zawileyskim, a pro tunc Administratora Distriktu Xięstwa Żmudzkiego, Pasterza Zboru Birżańskiego: y od Xiędza Jana Borzymowskiego, Konseniora Żmudzkiego, Pasterza Zboru Nowomieyskiego".

Psalmów jest tylko 58. Na początku każdego Psalmu i większej części pieśni podany jest pierwszy wiersz textu polskiego. Kiedy wyszło pierwsze wydanie, nie wiemy. Na tytule wyraźnie powiedziano „a teraz po raz wtóry wydana" (o dabar ąntra karta perdrukawota). Wydanie trzecie w r. 1781 w Królewcu, wydanie czwarte w Mitawie 1863—1877 r.

PSOLMAS XCI.

Kto się w opiekę poda Panu swemu.

Kursay atsiduost Ponuy Diewuy sawam,
Yr tykra szirdźia stowi stipray prieg iam:
Drąsey gal girtis: turiu ábgineia
Nesigibiiaus kurs man pyktá seia.

Ans pats sutraukis medżioiančius tinkłus,
Baysioy pâwietrii ans duos sawus ginkłus:
Po spárnays sawo gins tawę amźinay,
Płunksmonis [1]) wisad szildis tawę piłnay.
Szârwâs yr skida irá teysibe io,
Nesibiiosiuos iżgąśćia neiokio:
Strełu lâkiáńćiu yr maru smaugiańćiu,
Baysiuiu ligu pyktu kłaydźioiańćiu.
Szalija tawo daug' tukstančiu paguls,
Isz antros szalies ne maź źmoniu perpuls:
Tawęs nekrutis yr but akims tawo,
Iszwisi griuwant neprietelus sawo.
Kad tayp kałbeiey Diews nodeia mano,
Sztaygi asz esmi padeieias tawo:
Nelites tawę neiokias priepuolis,
Nesiras tawimp ne ioks pykta guoliś.
Angełams sawo liepe tawę łankaut,
Kur tyktay źengsi isakia iems sargaut:
Ant ranku neśiot idant koios sawo,
Nepazieystumbey, eydams kialu tawo.
Koioms basomis, giwates mindźiosi,
Ant wirszaus żalčiu be żayzda waykśćiosi:
Yr lawą baysu bruzduklu żabosi,
Ant smarkaus smaka be baymes iodźiosi:
Kurs manę mili yr ász ghi miłesiu,
Jopi szaukiančiop skubindams tekiesiu:
Kożnoy iżgąsti pas szali io busiu,
Kożnam priepuolij niekad ne atstosiu.
Bałsas io ne bus manimpi papeyktas,
Wisoy reykmeney bus nuog manę dengtás:
Nugarbińśiu ghi yr gi nudydisiu,
Ir iżganima mano parodisiu.

GIESME LXXX.

Oycze niebieski prośim Ciebie, etc.

Prâszom tâwe Dánguis Diewe,
Szwęskis wardás tâwo Tewe:

---

[1]) Tak! zamiast płunksnomis.

Ateyk mums karaliste tàwo,
Redik mus Poń wala sawo.
Duoná mus àpweyzdek dieniszka,
Szławink mums meyła Tewiszka:
Susimilk àtłaysk mums, kaltiemus,
Kàyp męs átłaydźiám sawiemus.
Págundimus duok pergałeti,
Teykis nuog pikto giałbeti:
Nes tu ánt wiso Karalauij,
Gárboy buti ne pálauij.

GIESME CXLIII.

Răcż zostáć Pánie známi noc nádchodźi, etc.

Buk Poń prieg musu náktis iau użtoiá,
Szwiesa nuog musu tàwo te notstoià:
Duok mums ánt smerties prietemia átminti,
Giároy sąźiney isz ćion iszsirinkti:
O priepaskiausios su smeàrćia kàtiones,
Perkiálk mus dángun isz sawo małones.

Summa Abá Trumpas iszguldimas Ewangeliv Szwentu Per Wisus meatus, dienomis Nedelos, Baźnićiose Krikśćioniszkose skaytomu, O ánt gárbos Wienam Diewuy, su wala Wiriasniuju del páźitka Wierniems, didey Kunigistey Lietuwos, ir del naminiku pabażnu ánt użiwoimá namiszkia iszduotá. Kiedaynise, Drukawoia Jochimas Jurgis Rhetas, Meatu Poná 1653, w 4ce, str. 288.

Druk gocki. Od początku aż do str. 243 idą Ewangelie na wszystkie niedziele w roku od Adwentu aż do św. Trójcy z obszernym wykładem. Na str. 244—264: Passya aba historya ape káncią, smerti ir pákasimą Poná musu Jezusa Chrystusá, isz

wisu kiáturiu Ewángelistu pátogiay surinkta. W końcu na str. 265—288: Ewangelios ant dienu pomietkos szwentuju Diewa, bez wykładów.

Exemplarz dobrze zachowany posiada Jerzy hr. Szembek w Porębie pod Krakowem.

Na str. 28—30:

Ant antros nedelos po Trims Karalams. Ewangelia Joan. 2. V. 1. 11.

O trećią diena buwo swodbá Kanoy Galileos miesteli, kur buwa ir Motiná Jezaus. Pákwiestas teipak buwa Jezus ir mokitiney io, ánt swodbos. Ten kad ne teka winá, tare Motiná Jezaus iop: Winá neturi. Bat tare iey Jezus: kas man ir su tawim Moteriszkia? dabár noteia wałanda mana. Tare tada motiná io tarnams: kanoris kálbes iumus, darikite. O buwa ten śeśi suday iz ákmenio, págal ápcistijma żidu kuriosna tilpa du álbá tris wiedray. Biłoiá iemus Jezus. Pripilkite tuos sudus wándenim: ir pripile iuos sklidinus. Biłoiá tada iemus Jezus Semkite dabár, ir neszkite uzweizdetoiuy Swodbos o teip ie nunesie. O kad paragawo uzweyzdetoiás Swodbos wándenio, permainita ing winá, o neżinojá izgi kur butu bét tarnay żinoia, kurie seme wándeni, pawadina iaunikio uzweyzdetoiás Swodbos, ir biłoiá iam. Wisi zmones pirm giárą wina paduost, o kad pagal nora átsigiara, tada tą kursay irá blogiasnis, o tu giárá winá uzłaykiay ikśiołay. Tą pradźią źiankłu padare Jezus Kánoy Gáliléos miesteli idánt ápreiksztu garbą sawo. Ir intikieio in ij mokitiney io.

(Wykład). Du daiktu irá tos szwentos Ewángelios. Pirmás irá, ápe stebukłą garbingą, ant wesiá-

liás Kanoy Gálileos, nuog P. K. padarita. Antrás, ápe didę naudą to stebukła, tay est, gárbos Diewá per ghi ápreiszkimą, ir wieroy Poná Jezaus, Apaształu szwentu, padrutinimą. Męs trumpay tuós pamoksłus użłáykikim. Pirmiaus, ne reykia tám stebetis, juog àpe prakilnumą Moteristes, àrbá małżenistes szwentos, szaukia Pátriorchay szwenti, juog àpe ios szwentibę, ludija Apasztalay nugàrbinti, juog ànt gała ios garbęa, iszpaźistą wisi wierni. Diewa, kurie tiktay tame stone págál walios Diewa giweana: Nesang tás stonás, ira páties Diewá liktas, Gen. 2. irá káyp ćia girdim, nuog pona Krystaus, didźiu ir pirmu stebukłu nuszwánkintás, ira ánt gała, nuog Dwásios szwentos, raszte szwentame graźiei págirtás. Hebr. 13. (i t. d.)

Maldos Krikscioniszkos, Wisokiam meatuy ir reykalams bendriems prigulinćios: Ant garbos Diewa Traycėy Szwentoy wiena Tewá, Sunaus, ir Dwaśios S., O del naudos Baźnicios io, ant swieta iszłaystos. Kiedaynise, Spaude Jochimas Jurgis Rhetas, Meatu Poná 1653, w 4ce, str. 76.

Na tytule motto:

Matt. 24, 42. Mar. 13, 33, 37. Dabokit, jauskit, o melskites: kádángi neźinote kurią ádiną Ponás jusu ateys: o ką jumus káłbu, wisiemus káłbu jauskit.

Druk gocki. Jako wzór textu przytaczam następujący wyjątek (str. 11):

Małda ape muką Pona Jezusa Christusa.

O Tewe miełàszirdistes, o Diewe wisokiu pàtiechu, dekáwojàmeti pàkàrnay, juog mums sunu sawą mielausia, skàrbą bràngiausią, o żiamćiugą nopwertintą ànt tu żiamibiu żiames nułàysti teykiàysi, idànt per ghi swietą sau suderintumey, nepriskáytidàmàs mums grieku musu! Pàgiwiżdek Tewe meylingiausiàs ant sunaus sawo, iszwisk nużiàminimą jo turek pàwiżdi ant jo pàsłusznistes tobułos: ànt mukos, ànt smertieś bàysios, ir nekałta krauia jo bràngiàusioià prálieima. O del jo szwentos ir bràngios nuopełnos io, mums żmonems tàwo griesznomis, ir wałos tàwo szwentos nekłaużàdżioms teykis buti małoningas ànt àmżiu, Amen.

Katechismas Aba Trumpas Pamokslas Wieros krikśćioniszkos del waykialu mażu, w 4ce, str. 20.

Drukowany w Kiejdanach 1653 i oprawiany zwykle razem z poprzednimi trzema książkami.

Exemplarz dobrze zachowany tych kiejdańskich druków posiada Biblioteka uniwers. w Królewcu (Cb. 422).

Grammatica Litvanica Mandato et Autoritate Serenissimi Electoris Brandenburgici adornata et praeviâ Censurâ primum in lucem edita à M. Daniele Klein Pastore Tils. Litv. Praemissa est ad Lectorem Praefatio non minùs utilis, quàm necessaria. Regiomonti, Typis et sumptibus

Johannis Reusneri Anno 1653, w 8ce, str. 30 nl. i 174.

Gramatykę poprzedzają: Dedykacya do kurfirszta Fryderyka Wilhelma, Praefatio ad lectorem i Szymona Dacha wiersze łacińskie pochwalne na cześć Kleina.

We wstępie obszernym powiada: „Nec ego cuiqvam hoc meo conatu palmam volo praereptam, nec laudibus virorum in hac lingua exercitatissimorum tenebras hisce affundo; neqve animus mihi unqvam fuit, exiguum laborem hunc Juventuti aut aliis obtrudere. In propatulo enim est, qvemadmodum bina mea opuscula, Grammaticen videlicet et S. Cantionum libellum una cum Electorali Rescripto ad jam denominandos... Dominos Pastores miserim, videlicet: Insterburgenses, Dn. Christophorum Sappun, Pastorem in Gross-Ruduppenen et Dn. Johannem Klein, Pastorem Cattinov. Ragnetenses, Dn. Johannem Hurtelium, Pastorem Ragneti et Dn. Fridericum Praetorium, Pastorem Zillensem. Memelenses, Dn. Johannem Lehmannum Pastorem Memelae et Dn. Wilhelmum Martinium, Pastorem Werdensem. Viri hi, lingvae Litvanicae peritissimi, ad Mandatum Serenissimi nostri Electoris non domi saltem dicta opuscula mea accurato studio pervolverunt (id qvod etiam praestitit Rev. Dn. Christophorus Praetorius, Pastor in urbe Regiomont. Litvanicus, suasqve notas, qvia collationi ob impedimenta gravissima interesse non potuit, Collegio transmisit), sed et in conventu instituto de illis mecum contulerunt, meqve in instituto meo confirmarunt“.

Exemplarz zdefektowany posiada Bibl. uniw. w Królewcu (Bb. 116). Bezzenberger, Beiträge, XXXI.

1654.

M. Danielis Kleinii Compendium Litvanico-Germanicum, Oder Kurtze und gantz deutliche Anführung zur Littauschen Sprache, wie man recht Littausch lesen, schreiben und reden sol. Cum Privilegio S. R. M. Pol. et Seren. Elect. Brandenb. Königsberg, Gedruckt und verlegt durch Johann Reusnern, MDCLIV, w 8ce, str. 6 nl., 112 i 2 nl.

Jestto opracowanie krótsze poprzedniej gramatyki z wykładem niemieckim. Posiada Bibl. uniw. w Królewcu (Bb. 116), oraz Tow. liter. litewskie w Tylży. Bezzenberger, Beiträge, XXXI.

1656.

Rituale sacramentorum ac aliarum Ecclesiae caeremoniarum, ex Rituali, juxta decretum Synodi Provinc. Petricoviens. edito, de promptum, ad uniformem Ecclesiarum Regni Polon. et M. Ducatus Lith. usum insuper aliquibus auctum. Cum scitu et permissu Officii. Juxta exemplar. Vilnae, typis Acad. Soc. Jesu, anno MDCLVI, w 8ce, str. 4 nl., 114 i 2 nl.

Druk textów litewskich, polskich i niemieckich gocki, zresztą całej książki łaciński elzewir.

Z exemplarza Biblioteki Jagiellońskiej przytaczam formularze litewskie na obrządki chrztu i ślubu.

Kogieydy nuog Baźnićios Dieuo?

Tikie mo.

Tykieimas ku tau duost?

Giwianimu ámżynu.

Iky nori giwianimán ineit, laikik prysakimus: Milesi Wieszpáti Diewu táwu, yż wisos śirdes tawo, iż wisos duśios tawo, ir iż wisos dumos táwo e ártimu táwo, kaip páts sawi.

Atsiżadi welino? Atsiżadu.

Ir wissu darbu io? Atsiżadu.

Ir wissos puykibes io? Atsiżadu.

Tiki ing Diewu tewu wiságalinti, daritoi dungaus ir źiámes? Tikiu.

Tiki ing Jezu Chrystu sunu io wienatii, wieszpáti musu, gimusi, ir numuczytu? Tikiu.

Tiki ing Dwasiu świntu, świntuiu báżniciu wisuresunćiu, świntuiu draugisti, nusideymu atłaydimu, kuņo iż numirusiu, kielimu ir amżinu giwiánimu? Tikiu.

Nori absikrikstitis? Noriu.

Ar turi gieru, o nepriwerstu noru, tu N., kuriu ćia cies tawim stowinćiu regi, ażu moteri saw paimt? Turiu.

Bu ne żadeiey kuriey kitay paimt iós áżu moteri? Ne żadeiau.

Teypog ir tu N. Ar turi gieru ir ne priwerstu noru, śitu N., kuri regi ties tawimi stowinti, ażu wiru paimt? Turiu.

Bu ne żadejey kuriam kitam, but jam moterimi? Ne żadejau.

Asz N. imu saw tawi N. ażu moteri, ir żadu, tawi miłeti, wiernay ir wiezliwai su tawimi giwenti, ir iog tawis ne apleysiu iki śmerći. Teyp man padek, Diewe, ir wisi szwyntii.

Asz N. imu saw taw N. ażu wiru, iż żadu, tawi miłeti, wiernay iż wieżliway su tawimi giwenty, táwis wel kławsyt, ir tawis nopłaisty iki smerti. Teyp man padeki Diewe, ir wissi szwyntieii.

Ius, kurie tay girdite, bukite Swiedkays, kad to reykałás bus, jog tuodu, iż giero ir luoso noro ir priderunciey, págal budo bażnićies, moteristen instoio.

1660—1663.

Biblia kalwińska, drukowana w Londynie od 1660 do 1663 r., w 8ce, str. 1—416 (bez tytułu, niedokończona w druku).

Drukowana była staraniem Zboru kalwińskiego kiejdańskiego, z funduszów, zbieranych za pomocą składek przeważnie za granicą. Dla braku środków pieniężnych nieukończona. Opracowaniem textu zajmowali się głównie Jerzy Skrodzki, kaznodzieja polski i litewski w Królewcu (ur. 1609, um. 1683), i Jan Borzymowski, senior żmudzki (um. w Kiejdanach 1671). Długo bardzo za tłómacza tej Biblii uchodził Samuel Bogusław Chyliński, jego też imieniem nazywano tę książkę. W zeszycie pierwszym mych Studyów nad literaturą litewską wyjaśniłem rzecz tę dokładnie, odsyłam dlatego po szczegóły łaskawego czytelnika do pracy mej wstępnej.

Wkrótce po wydaniu wspomnianej tu rozprawki

mojej, akademik petersburski, Kunik, zajął się poszukiwaniem tego białego kruka i przy pomocy ks. rektora Symona odnalazł w Bibliotece Akademii duchownej katolickiej w Petersburgu exemplarz tej najrzadszej książki litewskiej.

Książka jest bez tytułu i bez końca, obejmuje str. 416 z brakiem jednego arkusza, od str. 337—352. Drukowana pięknem drobnem pismem elzewirowem łacińskiem w dwie szpalty, liczące po 72 lub 73 wierszy w kolumnie.

Exemplarz ten był niegdyś własnością Jerzego Grużewskiego, na wewnętrznej stronie okładki ma taki napis: „Tę rzadką Biblią w żmudzkim języku wystarałem się y darowałem do Biblioteki Uniwersytetu wileńskiego. Co zapisuję roku 1805, miesiąca Septembra, 8 dnia. Jerzy Grużewski, generał adjutant b. woysk litewskich". W r. 1842 przewiezioną została do Petersburga i od tego czasu pozostaje w Bibliotece Akademii duchownej.

Wiadomość o tem odkryciu podał E. Wolter w Sprawozdaniu swem z wycieczki etnograficznej, odbytej w r. 1887, i przytoczył obszerne wyjątki z textu Biblii. Przytaczam tu początek I rozdziału księgi Ruty:

PAGULDYMAS I.

Anose dienose, kad sudyjo Sudziey, tada stojos, jog buwo badas żiamey: togdel łaydes żmogus isz Bethlehem Judos, wieszaut kaypo ateywis łaukose Moābo, patsjen, ir mote jo, ir du sunu jo.

2. Ó wardas ano żmogaus buwo Elimelech,

ó wardas moteries jo, Naomi, wardas wel dwejeto sunu jo, Machlon ir Chiljon; Efratitey, isz Bethlehem Judos: ir atajo anisjen łaukosna Moabo. ir atliko tęn.

3. Ir numire Elimelech, wiras Naomi: bet ana atliko su dwejetu sunu sawo.

4. Kurie eme sau Moabitiszkias moteris, wardas wienos buwo, Ofra, ó wardas kitos Ruth: ir atliko anisjen tęn ape deszymti metu.

5. Ir anie du, Machlon ir Chiljon, numire teypag: teypo atliko ana źmona, po dwejetuy sunu sawo, ir po wiruy sawo.

6. Kiełes tada su anitomis sawo, ir sugryźo isz łauku Moabu, girdeio nes żiamey Moabo, jog atląkie Wieszpats źmones sawo, dodams jems donos.

7. Togdel iszejo isz anos wietos kame buwo; ir dwi aniti jos su ja: ó kad ejo kielu, sugryszt żiameń Judos.

8. Jog tare Naomi dwejetuy aniciu sawo, Eykit, sugryszkit, kiekwiena namosna motynos sawo: tedaro jums Wieszpats małone, kaypo daret numirusiems, ir mań.

9. Tedoda jums Wieszpats, kad atrastumite atylsi, kiekwiena namosa wira sawo: ó kad ana pabuciawo *jas, ta*da pakiełe anos bałsą sawo, ir werkie:

10. Ir tare anosjen jey: Tykrey sugryszyme su tawim źmoniump tawo.

1666.

Naujos Giesmju Knygos, kurose senos Giesmes su Pritarimu wissû Baźnyczos Mo-

kįtojû per musų Lietuwą yra' pagerintos, o naujos grażos Giesmes pridėtos, Taipojey Maldu Knygeles didżáusey Bażnyczoje wartojamos su labay priwalingu Pirmpamokinimu szias Knygeles skaitanczuju patogiey suguldytos ir iśdůtos. Karalauczuje iszspaude sawo issiradunais Pridrikis Reusneris, Metůse MDCLXVI, w 8ce.

Obok tytułu litewskiego jest drugi tytuł niemiecki: Neu Littauisches verbessert und mit vielen neuen Liedern vermehrtes Gesangbuch, nebst einem sehr nützlichen nie ausgegangenen Gebetbüchlein, auch einer deutschen hochnöthig unterrichtlichen Vorrede an der Leser.

Druk gocki. Przed tytułem pięknie sztychowany miedzioryt. Wydawcą jest Daniel Klein. Właściwy Śpiewnik poprzedzają: przedmowa łacińska, dat. 26 sierpnia 1666, z podpisem Kleina, druga niemiecka obszerna, mieszcząca się na 20 stronicach, oraz kilka wierszy pochwalnych łacińskich, niemieckich i jeden hebrajski.

Śpiewnik zawiera 229 pieśni. Do tej liczby weszły prawie wszystkie pieśni ze śpiewnika Sengstocka z r. 1612, ale oczyszczone z błędów, poprawione a czasem nawet zupełnie przerobione; całkiem nowych pieśni znajdujemy 108, tłómaczonych przeważnie z niemieckiego, tych ostatnich dostarczyli Kleinowi następujący pastorowie: Melchior Schwabe († 1663), Wilhelm Jan Lüdemann († 1661), Jan Hurtelius († 1666), Fryderyk Prätorius († 1695), Krzysztof Cynthius († 1674), Jan Klein († 1662), Wilhelm Martini († 1704), Jan Henryk Leopoldi i Michał Gallus († 1689).

Na końcu Śpiewnika pomieszczone są kolekty, powtórzone za Bretkunem i Sengstockiem, wreszcie dwa indexy alfabetyczne pieśni, jeden litewski, drugi niemiecki.

Naujos, labay priwalingos ir Duszoms naudingos Maldu Knygeles, kurrose randamos yra Maldos Nedelose, Panedielůse, taipajey ir ant Szwenćiu; Pakutos Maldos pastnikůse, czesu Karo, brangummo, arba bado, pawietros ir kittose reikmenese; priegtam Griekawimo Maldos su tomis pirm ir popriėmimo bei Wartojimo Weczeres Sakramento; galausey Liggu ir Smerties czese skaitomos, o Diewui ant Garbes, żmonėmus ant nobaźnystes pasekimo, ir duszoms ant amźino iśganimo sutaisytos ir szam krikszczoniszkam Pasaului, y paczey Baźnyczoms ir nobaźniems Naminįkams a. Ukinįkams, szoje musu Prusu Lietuwoj' iśdůtos nů M. Danjelo Kleino, Lietuw. Klebono Tilźej. Karalauczuje, iszspaude sawo issiradunais Pridrikis Reusneris, Metůse MDCLXVI, w 8ce.

Druk gocki. Papier i format jak w Śpiewniku, z którym ten modlitewnik był zazwyczaj razem oprawiany. Niektóre modlitwy przetrwały do naszych czasów i stale wchodzą do każdego nowego modlitewnika.

Wiadomość tę o Śpiewniku i Modlitewniku Kleina podałem za Ostermeyerem (Erste litauische Liedergeschichte, str. 35).

Daniel Klein, ur. w Tylży około r. 1610, otrzymał stopień magistra filozofii w Królewcu 20 paź-

dziernika 1636 r., od r. 1637 był proboszczem w Tylży, gdzie też i umarł 28 listopada 1666 r.

1670.

Katechizm dla małych dzieci. Królewiec, 1670.

Drukowany w trzech językach. Notuje tę wiadomość Lepner (Der preusche Littauer, 1774, str. 132).

1673.

Compendium grammaticae lithuanicae Theophili Schultzen, past. Cattenov. Regiomonti, typis Friderici Reussneri, Ser. El. Br. Typogr. Ao. 1673, w 8ce małej, str. 14 nl., 95 i 4 nl.

Na końcu książki: Königsberg, gedruckt durch Friderich Reusnern, Sr. Churfl. Durchl. zu Brandenb. bestalten Hoff-Buchdr. 1673. Texty litewskie drukowane są pismem gockiem, łacińskie elzewirem. Tytuł sztychowany na stali.

Dedykowane „Dno Carolo Aemilio, Marchioni Brandenburgico, Borussiae, Magdeburgi etc. Duci". Przedmowa do czytelnika łacińska. Następnie czterowiersz łaciński Sebastyana Müllera, archipresbitera insterburskiego; dziesięć wierszy litewskich na cześć księcia, z podpisem „properante Calamo T. T., M. M. P. P. N." Dalej wiersz łaciński z przekładem niemieckim na cześć autora, z podpisem „Votivus Calamus Ernesti Ditzelii, Past. Walth."

Cała gramatyka podzielona jest na 8 części. Część I—VI obejmują etymologią (str. 1—72) część VII—syntaxis (str. 72—94), część VIII prozodyą.

Na str. 3 powiada: Respectu dialectorum, (quarum dantur tres: 1. Samogitiae, 2. Lithvaniae Regalis, 3. Lithvaniae Ducalis, quae iterum, vel Pura, vel Semi-Samogitizans, vel Curonizans) mutantur.

Teofil Schultz (proboszcz w Kattenau, umarł 1673 r.) wydał tę gramatykę na podstawie materyałów rękopiśmiennych, zebranych przez Krzysztofa Sappuhna, proboszcza w Gross-Ruduppenen, (ur. 1589, umarł 1659).

Exemplarz cały posiada Bibl. ks. Czartoryskich w Krakowie, w moich zbiorach exemplarz bez tytułu.

1677.

Trumpas moksło Krikszczioniszko surinkimas, nuog Roberta Bellarmino. Vilnae, typis Academiae Soc. Jesu, 1677.

Niezabitowski, Wiadomość o liter. litewsko-żmudzkiej. Dziennik wileński, 1824, I str. 384.

Dictionarium trium linguarum, in usum Studiosae Juventutis, auctore R. P. Constantino Szyrwid è Societate Jesu. Cum Superiorum permissu editum. Quarta editio recognita et aucta. Vilnae, typis Academicis Societatis Jesu, Anno Domini M. DC. LXXVII, w 8ce, str. 4 nl. i 396.

Słownik polsko-łacińsko-litewski. Wyrazy polskie i litewskie drukowane kursywą, łacińskie zaś

zwykłym petitem, w dwie szpalty. Przedmowa „Ad Studiosam Juventutem“ powtórzona była później przy wydaniu piątem w r. 1713 z tą jedynie różnicą, że tu jest wzmianka o trzeciem wydaniu z r. 1642.

1679.

Katechizm mały dla dzieci. Wilno, 1679.

Wydał ks. Franciszek Szrubowski, Jezuita (ur. 1620, um. 27 stycznia 1680). Wołonczewski, Zem. wiskup. II, 67. Brown, 399.

1681.

Rożancius Szwęciausios Maryos Pannos yr saldziausya warda Jezusa teypogi spasabas apwaykściojima kałnu Kałwaryos Ziamayciu su modlitwomis yr giesmiemis anto służijęćiomis. Wilniuj, 1681, w 16ce, str. 6 nl. i 120.

Drukowany przeważnie pismem gockiem, niektóre tylko ustępy, szczególniej pieśni, łacińskiem.

Dedykacyą po polsku „Samuelowi Konarzewskiemu, Kanonikowi Żmudzkiemu, Panu Dobrodziejowi i Patronowi naszemu“, podpisał: Fr. Georgius Kossakowski Ord. praed. Aprobata Kazimierza Paca, biskupa żmudzkiego, dat. Olsiadis 27 Junii 1681.

Na str. 7—48: Rożanciaus swięta linxma ape Panna Maria; na str. 49—62: Rozancius ape Saldziawsi warda Pona Jezusa; na str. 63—109: Kialay kruwini Chrystusa Jezusa, z osobną przedmową pol-

ską „do czytelnika łaskawego o sposobie obchodzenia gorzkich dróg Pańskich"; na ostatnich dwóch str. Giesme ape swenta Izidora.

W pisowni uderza rażąca niejednostajność. Napotykamy rożanciaus i rozancius, linxma i linksma, tewe musu i tiewe musu, gárbie buk i garbie buk. święnćiáwsis, święćiawsis i szwenćiawsis.

Jako wzór textu przytaczam:

Tewe musu kuris essi dangusia: śweskis wárdas tawa ateyk karaliste tawa Buk wala táwa: kayp Danguy teyp ir ánt ziames. Duonos musu wisudienu, duok mums siendiena, ir atłáysk mums, musu kaltes, kayp ir mes atłaydziam sáwiems kaltiems, ir newesk mus, ing pikta pagundima bet giałbek mus nuog wisá piktá. Amen.

Sweyka Panna Mariá, máłones pyłna, Ponás Diewas su tawim, págirtá tu terp moteru, ir pagirtás wáysius Ziwátá tawa Jezus. Swiętá Marya motiná Diewá, melskis uż mus griesznus, nu ir wałandoy smerties musu. Amen.

Dumoiay mukas Jezusa Chrystusa gatáwokite sirdis iusu Ponuy, sumnianias sawa, pilnay perringdami, griekus su aszáromis apwergdami, o su nużiaminta sirdżia atłáydima prasidami, śirdi nuog wisokiu rupestiu, śio swieta liosa turedami, wisu noru misli sawa Ponop Diewop wałdidami per Jezusa Chrystusa Pona musu.

Priduomiu ir Prisakimus Pona Diewa sutwertoia musu kuriu desimtis ira.

Pirmas. Asz esmi Diewas tawa neturesi kita Diewa priesz mani.

Antras. Neimsi warda Pona Diewa neteysey.

Trećias. Atmink Diena swenta swęsty.

Kietwirtas. Sienawok Tewa ir Motina sawa iey nori iłgay but ant swieta.

Pęktas. Neużmusk.

Siasztas. Neswetimmoterauk ir neprieerauk.

Sekmas. Ne wok.

Aszmas. Ne swiećik neteysiay prisz Artima sawa.

Dewintas. Ne gieysk moteries Artima tawa.

Desimtas. Ne gieysk Artima tawa, ne namu io, Ne dirwos, ne tarna ne tarneytes, ne Jaućia ne Asiło ir newieno daykto kuris io ira.

Diewe swieta walditoi,
Tikras żmoniu miłetoi,
Tau garbe duome atminia
Nakti Jezáus paskutinia.
Jezus nauia kada stała
State draugie Apaształa
Pirmiaus koias iu śwętomis
Sawa nuprause rankomis.
Eme duoná, tay ir, tare,
Kunas mana, ir padare
Iżgi duonas kuna sawa,
Kuriami swieta wadawa.
Teypgi emęs kupka wina:
Krauian pawertęs girdina
Pułka Apasztáłu sawa,
Iżg kurio wisi ragawa.
Ten kunigays anos padare
Ir ius darikite, tare,
Tay ant mána átminima
Pálig nauia istatima.

1681.

Katechizm kalwiński. Wilno (?) 1681.

Drukowany nakładem księżnej Karoliny Ludwiki z Radziwiłłów, żony Ludwika, elektorowicza brandenburskiego, i rozdawany bezpłatnie pomiędzy lud wiejski. Do swego kaznodziei w Nowem Mieście pisze księżna tak: „Aże ku temu (t. j. do utrzymywania poddanych w wierze ewangelickiej) służyć może katechizm, w litewskim języku niedawnymi czasy do druku podany, chciej WPan exemplarzów ubóstwu udzielać, ile potrzeba, a jeśliby ich niedostawało, każę ich dać więcej wydrukować i uczynię to“. (Łukaszewicz, I, 285). Tamże wspomina Łukaszewicz, że księżna „kazała drukować własnym nakładem rozmaite księgi liturgiczne w polskim i litewskim języku i jeszcze w roku swego zgonu (umarła 1695 r.) przeznaczyła na druk Nowego testamentu w języku litewskim 5000 złp.“ Żadnych jednak jej druków litewskich nie znamy.

1685.

Naujos su Pritarimu wissu Baźnyczos musu Lietuwoje Mokįtojû pagérintos Giesmju Knygos taipajeg Maldu Knygeles, labjausey Baźnyczose wartojamos, patogiey sutaisitos ir szweżey iszdûtos per M. Joną Rikowią Norkićiu kleboną. Karalauczuje, 1685, w 8ce.

Obok jest tytuł drugi, niemiecki: Neues abermal verbessert und mit vielen neuen Liedern ver-

mehrtes Littauisches Gesangbuch, samt einem sehr nützlichen Gebetbüchlein.

Druk gocki. Jestto drugie pomnożone wydanie Śpiewnika Kleina z r. 1666, miedzioryt ten sam powtórzony, format i druk zupełnie podobny do wydania pierwszego. Dawne przedmowy zastąpione są nową dedykacyą niemiecką. Osobami, którym Richovius poświęca ten Śpiewnik, są: „Hauptmann zu Rhein“ i „Oberförster von Halle“, oraz jego małżonka „Gebohrne von und zu Eglofstein“.

Pieśni jest 265. Nowych dostarczyli oprócz samego Richoviusa następujący pastorowie: Melchior Schwabe, Fryderyk Partatius, Ernest Diezelius, Jerzy von Stein, Mathias Prätorius, Jakub Perkuhn i Jan Andrzej Cäsar.

Modlitewnik także był powtórzony z wydania 1666 r.

Jan Richovius, ur. 1652 r. w Salau, d. 1 października 1676 został magistrem w Królewcu, od r. 1681 był proboszczem w Norkitten, umarł 1703 w Welau.

Ostermeyer, Lit. Liedergesch., str. 60.

1690.

Gromata arba istatimas Urbono Aszmoio Popieżiaus: kaipo tur użsiłaikit Krikśćionis nekuriosà ypatinesa Tykieymo ir Krikśćioniszko pagiwenimo, kuri teipo prasidast.

Drukiem gockim. Bulla ta Urbana VIII znajduje się na str. 146—151 zbioru ustaw synodów dyece-

zyalnych żmudzkich 1636—1647, wydanych w książce p. t. Collectanea Constitutionum Synodalium Dioecesis Samogitiensis. Vilnae, typis Acad. Soc. Jesu, 1690, w 4ce, str. 4 nl. i 151. Exemplarz znajduje się w moich zbiorach.

1701.

Naujas Testamentas Wieszpaties musu Jezaus Kristaus, Pirmą kartą ànt Swieto Lietuwiszkoj kałboj, Ànt Isàkimo Małoningiauso Karalaus Prussu etc. etc. etc. Su didźiu dabojimu pérguldytas, o Ant Garbês Diewui Traicej' Szwentoj' wienatijam, Lietuwos żmonėms ànt iszganitingos naudôs Iszspàustas. Drukawójo arba iszspàude Spàustuwoj Reusnèro, Karalaućiuj', Mėtu MDCCI, w 4ce, str. 12 nl., 445 i 3 nl.

Druk całej książki gocki z wyjątkiem tytułu i przedmowy. Dedykacyą łacińską do króla pruskiego Fryderyka podpisali: Ecclesiarum Evangelicarum Lituaniae hinc inde dispersarum Ministri et Seniores, a właściwie Bernard Sanden, starszy kaznodzieja nadworny w Królewcu. Przedmowę litewską do czytelnika podpisał: Frid. Sigismund. Schustehrus M. Cand. szio pérguldimo Draugdarbinikas.

Kierownikiem głównym tego przekładu był Samuel Bythner, superintendent zborów ewangelickich w W. Księstwie Litewskiem, pomagali mu w tej pracy Sanden i Schusterus, proboszcz w Budwehten. Wydawcy starali się, ażeby z tłómaczenia tego Nowego testamentu mogli korzystać nie tylko

Litwini, zamieszkali w Prusach, lecz także w W. Ks. Litewskiem oraz w innych prowincyach Polski. Starali się dlatego uwzględnić i zlać wszystkie dyalekty litewskie razem i utworzyć Biblią, przystępną dla wszystkich Litwinów, celu jednak zamierzonego nie dopięli. W exemplarzach, przeznaczonych dla Litwy polskiej, opuszczono przedmowy Sandena i Schustera, pozostawiając tylko Bythnera, w innych zaś dla Litwy pruskiej opuszczono Bythnera z pozostawieniem dwóch innych. Exemplarzy ze wszystkimi trzema przedmowami nie było wcale.

Druk całej książki ukończony już był z końcem r. 1700. W dniu koronacyi Fryderyka I, t. j. 18 stycznia 1701 r., Bernard Sanden ofiarował królowi exemplarz świeżo wydrukowanego dzieła, który koszta wydania rozkazał pokryć z kasy skarbowej.

Piękny, całkiem nowy, nawet nierozcięty exemplarz posiada Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, inny przechowuje się w Bibl. uniwers. w Królewcu (Cb. 200).

Samuel Bythner, superintendent zborów ewangelickich w W. Ks. Litewskiem, umarł 1710 r. Łukaszewicz (Dzieje kośc. wyzn. helw. w Litwie, II, 218) taką podaje charakterystykę Bythnera: „Po śmierci Minwida obrany na synodzie żupraiskim 1688 r. na seniora dystryktu zawilejskiego, sprawowawszy urząd ten lat kilkanaście, przyjął później obowiązki seniora żmudzkiego i przeniósł się do Kiejdan, jako miejsca leżącego bliżej granic pruskich, mianowicie zaś Królewca, z którym w interesach swego wyznania ciągłe miał związki. Byłto niespracowany obrońca praw

i swobód współwierców swoich, dla których ani zdrowia, ani majątku, pracy i trudów nie szczędził, jeżdżąc w sprawach swego wyznania do obozów Karola XII i Piotra Wielkiego, na dwór berliński itd. Dobry członek swego wyznania, zły obywatel Polak, dla interesu swego wyznania podawał nieprzyjaciołom nieraz najzgubniejsze dla kraju rady; między innymi np. doradzał królowi pruskiemu, aby nabył dobra Radziwiłłów linii birżańskiej, osadził swojem wojskiem zamki w Słucku, Birżach i t. d., a potem orężem i pieniędzmi pokusił się o resztę Litwy. On był jednym z najgorliwszych popieraczy wznowienia unii politycznej dyssydentów z wyznawcami cerkwi wschodniej, która za Stanisława Augusta do skutku nareszcie przyszła".

Bernard von Sanden w r. 1664 był już dyakonem na Löbenicht, d. 18 lipca 1675 r. uzyskał stopień doktora teologii w Królewcu, od r. 1688 piastował urząd starszego kaznodziei nadwornego tamże, umarł d. 19 kwietnia 1703 r.

Fryderyk Zygmunt Schusterus był proboszczem w Budwehten, umarł d. 21 stycznia 1750 r.

INDEX

OSÓB I MIEJSCOWOŚCI.

(Liczba oznacza stronicę).

MAURYCEGO STANKIEWICZA

ZESZYT I.

Studyów bibliograficznych nad literaturą litewską

zawiera

WIADOMOŚĆ

O BIBLII LITEWSKIEJ

drukowanej w Londynie 1663 roku i o wrzekomym jej tłómaczu Samuelu Bogusławie Chylińskim.

Kraków, 1886.

Cena 30 cnt.